

Лекція 7

Тема: ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІКТИМОЛОГІЇ

7.1. *Поняття віктимології і її розвиток*

Починаючи із середини XVIII ст. кримінологія займається вивченням злочинної поведінки людей, а з кінця XIX ст. — проблемами злочинної особи. Жертва злочину стала об'єктом кримінологічних досліджень лише з часів другої світової війни. І в класиків права XVIII ст. (наприклад, Чезаре Беккарія, що розумів кримінально-каране діяння як порушення морального порядку, а також правопорядку, і це порушення базувалося, на його думку, на власній волі злочинця), і у позитивістів права XIX ст. (наприклад, Чезаре Ломброзо, Зигмунд Фрейд, які зосередили увагу на аналізі особи злочинця. Для них злочин був симптомом порушення структури особи злочинця, що було, на думку біокримінологів, наслідком чи якістю, за теорією психоаналізу, результатом невдалої соціалізації дитини). На передньому плані стояли проблеми «соціального захисту» від злочинців, їхньої небезпеки, а також питання дослідження особи злочинців, спілкування з ними, їхня реабілітація, стримування (залякування) чи забезпечення суспільної безпеки. Жертву злочину класики і позитивісти розглядали як механічне, статичне поняття.

Німецький кримінолог Ганс фон Гентиг (1887–1974) у своїй роботі «Зауваження по інтеракції між злочинцем і жертвою» у 1941 році уперше протиставив цій точці зору динамічну концепцію виникнення злочинності. Злочинність — це індивідуальне психопатологічне явище, жертва злочину, по Гентигу, не повинна більш розглядатися як пасивний об'єкт, тому що вона — активний суб'єкт процесу криміналізації. Жертва (потерпілий) бере участь в ініціюванні і вчиненні делікту. У ході кримінального

судочинства мова йде не лише про права злочинця, але значною мірою і цілком серйозно про права жертви.

Термін «віктимологія» походить від латинського *victima* (жертва). Звичайно віктимологію визначають як наукове вивчення жертв злочинів, процесів, етиології і наслідків віктимізації (тобто перетворення людини в жертву злочину).

Слідом за Гентигом у 1947 році в Бухаресті Бенджамин Мендельсон зробив дуже вражаючу доповідь («Нові біопсихосоціальні обрії віктимології»), у якій звернув увагу наукової громадськості на науку про жертви злочинів. Але ще більше розвив віктимологію той же Ганс фон Гентиг, опублікувавши у 1948 році свою книгу «Злочинець і його жертва». Дослідити відносини між злочинцем і його жертвою намагався в 1954 році Генрі Елленберг. «Людина, – писав він, – послідовно стає злочинцем чи жертвою... Якщо проаналізувати життя закоренілих злочинців, то виявляється, що вони в дитинстві винятково часто піддавалися знущанням, вимаганню, експлуатації і були надані самим собі». У 1956 році Ганс Шульц увів поняття злочину на ґрунті особистих відносин між злочинцем і його жертвою.

У Новій Зеландії в 1963 році був прийнятий перший у світі закон про відшкодування збитку жертвам злочинів. За Новою Зеландією пішли Англія, деякі штати США, провінції Канади й Австралії.

У 1972 році в Австрії був прийнятий федеральний закон про надання допомоги жертвам злочинів.

У багатьох країнах, зокрема у ФРН, виникли об'єднання в підтримку жертв злочинності («Біле кільце»).

У 1982 році в США був виданий федеральний закон про кримінально-правовий захист жертв і свідків злочину. За цим законом потерпілому, що виступає як свідок в кримінальному процесі забезпечується судовий захист. Відшкодування матеріального збитку злочинцем стає самостійним видом кримінально-правових санкцій. Особа, що відбуває покарання, не має права отримати користи зі свого злочину шляхом публікацій інформації про нього, оскільки це знову нанесло б збиток інтересам потерпілого.

У 1983 році Рада міністрів Європейської ради в Страсбурзі прийняла Європейську конвенцію про відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів. У цій концепції були визначені принципи відшкодування збитку жертвам злочинів з боку держави і міжнародного співробітництва в цій галузі у країнах – членах ЄС.

7.2. Поняття жертви злочину і теоретичних основ віктимології

Жертва злочину (потерпілий) є істотним елементом у процесі виникнення злочину і контролю за злочинністю. Ще в 1941 році Ганс фон Гентиг відзначив існування зв'язку між злочинцем і жертвою, наприклад взаємодія між шахраєм і обманутим. Він виділив певну частину злочинності як «процес, у якому антигромадські елементи пожирають один одного».

Якщо кримінологія займається пошуком криміногенних чинників, що сприяють розвитку злочинності, і їхнього місця в структурі особи злочинця, то віктимологія повинна робити те саме у відношенні віктимогенних, що викликають злочинність чинників в особі потерпілого. Таким чином, ці дві сфери (злочинець і жертва) стають немов би самостійними і не зв'язаними один з одним. Однак, на думку того ж Гентига, це не так, оскільки жертва формує, виховує злочинця і завершує його становлення; вона мовчазно погоджується стати жертвою, кооперується зі злочинцем і провокує його. Зрозуміло, ніяких домовленостей при цьому не укладається, однак має місце символічна взаємодія.

За своїм характером віктимна поведінка може бути:

а) конфліктною, коли потерпілий створює конфліктну ситуацію чи активно бере участь у виниклому конфлікті (наприклад, ініціатором бійки чи вступає в бійку на стороні одного з її учасників), особливий різновид – необхідна оборона, затримка злочинця і правозахисна активність;

б) провокуючою (демонстрація багатства, кокетство, екстравагантна зовнішність і занадто відвертий одяг жінки, що створює уявлення про її злочинність, двозначна поведінка і т.ін.);

в) легковажною (зайва довірливість і наївність неповнолітніх і інших осіб, не здатних учинити серйозний опір нападаючому, безтурботна поведінка пішоходів на проїжджій частині вулиці, які створюють аварійну ситуацію)¹.

Жертвою може бути будь-яка особа, організація, суспільство, держава чи міжнародний порядок; злочинність створює для них загрозу ушкодження чи знищення.²

¹ Зелинский А.Ф. Кримінологія. – Харьков, 1996. – С.85.

² Шнайдер Г.Й. Кримінологія. – М., 1994. – С.350.

Слід зазначити, що організації частіше виявляються жертвами злочинів, ніж окремі особи. Проти них спрямовані, наприклад, магазинні крадіжки, скоєні як сторонніми, так і своїми службовцями. Одна з істотних причин таких крадіжок складається в психологічній нейтралізації делікту, обумовленою деперсоналізацією підприємства. Крадіжка службовцем у підприємства (фірми) розглядається ним як «додатковий» заробіток. Магазинна крадіжка не спрямована проти кого-небудь особисто. Магазинні злодії і злодії-службовці, що заподіюють фірмам великий збиток, який зазвичай, списується на покупця за рахунок підвищення цін на товари, аж ніяк не вважають себе злочинцями. На їхню думку, злочинність – це щось неприємне, що відбувається «там, на вулиці». Ці злодії не бачать жертви, у їхньому уявленні, фірми – не жертви, а якщо вони все-таки ними є, то цілком заслуговують віктимізації («експлуатація визискувачів»). Магазинні злодії, свої і чужі, не задумуються над тим, що вони завдають шкоди масі споживачів. Кожен покупець окремо позбавляється при цьому незначної суми, а вся маса споживачів і економіка в цілому зазнають величезних збитків.

Господарські організації (підприємства, фірми) завдають шкоди один одному в результаті економічних злочинів. Раніше торговці, здебільшого, зустрічалися зі своїми постачальниками і з покупцями особисто. Сьогодні товари і продукти виробляють величезні фірми-концерни, а скуповують у них продукцію інші могутні організації. Підрахунок сум і розрахунок з покупцем виконують комп'ютери, за допомогою яких у лічені секунди можна скоїти економічні злочини, що навіть у випадку їхнього виявлення можна подати як помилку. Саме сучасні форми комп'ютерної злочинності і роблять взаємодію між злочинцем і жертвою в подібних організаціях ледь помітною. Жертва тут відсутня, вона деперсоніфікована, анонімна і виявити її майже неможливо. Комп'ютери є безпосередніми сполучними ланками між господарськими і державними організаціями; вони дозволяють робити крадіжки без безпосереднього вилучення речі. Величезні розміри і безликість організацій, їх широкий географічний розкид, поділ праці, спеціалізація, складність технології, розмаїтість їхньої продукції й ієрархічна структура роблять менш помітними злочини, скоєні організаціями у відношенні один до одного, і тим самим полегшують їхнє вчинення. У результаті серйозних збитків зазнають і споживачі, і вся економіка.

Організації (господарюючі суб'єкти) заподіюють своїми економічними й екологічними злочинами серйозної шкоди і збитків окремим особам, суспільству в цілому, особливо його економічному ладу і міжнародному порядку, причому цей збиток виявляється знову ж таки соціально майже непомітним. Анонімність і колективність жертв господарських злочинів – це дві класифікуючих їх ознаки. Виникає менше страху і розчарування, коли протягом тривалого періоду регулярно комусь наноситься незначний збиток, ніж коли він обрушується відразу. Підмішуючи цукор, вітамін С та інші інгредієнти в певну субстанцію, виробник «натурального» апельсинового соку може одержати мільйони додаткового прибутку. Середній споживач, довідавшись про те, що він платить за не цілком чистий апельсиновий сік зайвих десять копійок, не буде переживати чи обурюватися в такою мірою, щоб відразу звернутись в поліцію. І господарські злочинці це знають. Жертві господарського злочину прийдеться добре все зважити, чи вигідно буде затівати судове переслідування за заподіяний збиток і чи не принесе заява в поліцію (міліцію) більше проблем, ніж зиску.

Саме на байдужості і безтурботності потерпілого і будує свій розрахунок господарський злочинець. Можна, наприклад, так запрограмувати комп'ютер, щоб у нічні години, коли у банках і готелях роблять перерахунок особистих рахунків, він непомітно знімав з тисяч рахунків по мізерній сумі і переводив їх на інший рахунок. Така тактика «зрізання шарів» веде до того, що на цьому рахунку накопичилась величезна сума украдених грошей, тоді як клієнт або зовсім не помічає малих сум, знятих з рахунку у виписках зі своїх рахунків, або вважає їх якимись зборами чи правомірним митом.

Таким чином, віктимізація – це процес становлення жертвою злочину (у відмінності від криміналізації – процес становлення злочинцем). Суть віктимізації полягає в тому, що злочинець намагається зробити жертву своїм об'єктом.

Віктимність (жертвність) – це підвищена здатність у силу тих чи інших обставин ставати жертвою злочину.

Не існує «природжених жертв» чи «жертв від природи». Але придбані людиною фізичні, психічні і соціальні риси й ознаки (наприклад, якісь фізичні чи інші недоліки, нездатність до самозахисту чи недостатня готовність до неї, особливо зовнішня,

психічна і матеріально-фінансова привабливість) можуть зробити його схильним до перетворення в жертву злочину. Якщо він усвідомлює свою підвищену віктимність, то може засвоїти певну поведінку, що дозволяє пручатися і справлятися з загрозою.

Слід відзначити, що віктимізація і криміналізація іноді мають ті самі джерела: вихідні соціальні умови (наприклад, належність людини до однієї і тієї ж субкультури насильства). Відомо, що 64% людей, які стали в дитинстві чи юності жертвами злочинів, у дорослому віці стають злочинцями, а з тих, хто не був у юності жертвою, — лише 22%¹.

Користуючись прийомами нейтралізації, психологічний вплив яких опосередковується ще до вчинення злочину, правопорушник перетворює для себе своє діяння в «морально прийнятне». При такому підході жертва взагалі не враховується, оскільки не має ніякої цінності; вона «заслуговує» віктимізації. І злочинець переконаний у винуватості жертви. Так, терористи називають існуючі на Заході правові системи «несправедливими», оскільки вони сприяють гнобленню людей, і тому їх потрібно ліквідувати.

Внутрішній моральний опір таким діям, що наносять пряму і конкретну шкоду реальній, персоніфікованій жертві, виявляється в злочинця більш сильним, ніж опір діям жертви не конкретизованої, безликої, анонімної чи абстрактної. Тому в злочинців виявляється тенденція до деперсоналізації і деіндивідуалізації жертви. Мережа готелів у Північній Америці саме тим і намагається протистояти цій тенденції, застосовуючи різні форми попередження. Наприклад, у номерах готелів можна побачити такі написи: «Якщо після Вашого від'їзду пропадуть рушника, за це покарають покоївку!» Велике підприємство є «родиною». Потенційна жертва злочину «персоніфікується» у розрахунку на те, що «чесні люди» ніколи не вкрадуть у друзів чи сусідів. У той же час це підприємство, відносно бездумно намагається уникнути сплати податків і допускає обман і підробку при оформленні страховок.²

1 Шнайдер Г.Й. Кримінологія. — С.358.

2 Детальніше див.: Шнайдер Г.Й. Зазн. робота. — С. 350 — 360.

7.3. Класифікація жертв злочинів

В юридичній літературі запропоновані різні класифікації жертв злочинів. Зупинимося на двох, що є, на наш погляд, найбільш цікавими і мають практичну цінність.

Кримінально-правовий підхід. На основі цього критерію відомий румунський кримінолог Б. Мендельсон розробив класифікацію, що розрізняє:

- а) жертву цілком невинну (яку часто називають «ідеальною жертвою»);
- б) жертву з незначною провиною;
- в) жертву, вина якої дорівнює вині злочинця, або добровільну жертву;
- г) жертву з провиною більшою, ніж у злочинця;
- д) жертву, єдиного винуватця вчиненого злочину;
- е) жертву, що стимулює, чи уявну (звичайно це психічно хворі, малолітні діти чи особи похилого віку).

Практична цінність даної класифікації безперечна. Разом з тим вона не враховує чисто віктимологічний критерій: котрий застосовується до злочинців, критерій «провини» дасть ті самі результати з деякими модифікаціями.

Комплексний підхід. Його критерієм могла б бути, наприклад, ступінь віктимності, що відображає в найбільш узагальненому вигляді віктимогенну деформацію особи, «професійну» віктимність, «вікову» віктимність, віктимну патологію. Визнання ступеню віктимності основним критерієм класифікації дає можливість обґрунтувати типи жертв:

1. Випадкова жертва. Особа стає жертвою в результаті збігу обставин. Виниклі взаємини в принципі не залежать ні від волі і бажання жертви, ні від волі чи бажання злочинця.

2. Жертва з незначними ознаками ризику (живе нормальними для всіх людей факторами ризику), віктимність якої зростає.

3. Жертва з підвищеними ознаками ризику, у відношенні до якої діє комплекс факторів ризику. До цієї групи відносяться два основні типи жертв: а) жертви необережних злочинів — коли характер виконуваної ними роботи чи їхня поведінка в громадських місцях таїть більш високу, ніж звичайна, віктимність; б) жертви навмисних злочинів, соціальний статус яких при виконанні

ними соціальних ролей містить підвищений ризик віктимності (працівники правоохоронних органів, воєнізована охорона тощо). Віктимність цього типу може іноді виявлятися й в особливих манерах жертви, у її естетичному вигляді тощо.

4. Жертва з дуже великим ризиком. Її морально-соціальна деформація не відрізняється від яскраво виражених правопорушників. Вона характеризується міцною антисоціальністю (простиція, наркоманія, алкоголізм).

Що стосується співробітників МВС, то, як свідчить практика, а також дані емпіричних досліджень, потерпілими стають особи з такими недоліками:

- слабка професійна (бойова, фізична, службова) підготовка;
- невміння правильно поводитися в тій чи іншій ситуації, орієнтуватися в складній оперативній обстановці;
- незнання оперативної обстановки;
- недостатній життєвий досвід, недооцінка небезпеки злочинних зазіхань;
- низький культурний рівень, наслідком чого є неправомірний або невартий в морально-етичному плані поведінка;
- недоліки в організації вивчення, узагальнення і впровадження передового досвіду.

7.4. Запобігання віктимізації

У той час як заходи безпеки, як то зміцнення вікон і дверей, установка телекамер і т.п., дають невисокий ефект під час квартирних крадіжок зі зломом, дуже виправдовує себе, як виявилось, організоване в деяких житлових кварталах Сіетла і Торонто спостереження за окремими будинками і житловими комплексами з участю мешканців у заходах щодо забезпечення безпеки своїх жител.

Оскільки квартирні злодії намагаються уникати зустрічей з мешканцями, найдієвішими заходами від квартирних крадіжок буває створення видимості присутності мешканців будинку (наприклад, установка автоматичних перемикачів світла).

Фізичний опір при пограбуванні квартири може призвести до припинення злочину, що, однак, збільшує імовірність заподіяння жертві тілесних ушкоджень. На питання, чи здатна жертва в подібній ситуації захищатися, поки ніякої відповіді немає. Якою

повинна бути реакція жертви в ситуації конкретного злочину, залежить від особи злочинця, особливо від його кримінальної енергії, а також від особи жертви і від її бажання вчинити опір. Крім того, тут діють численні чинники зовнішнього порядку, що визначають конкретну кримінальну ситуацію; наприклад, велику роль відіграє можливість швидкого одержання допомоги. Іноді один безбоязкий опір зловмиснику дає добрі результати. Драматизація жертвою свого становища, навпаки, виявляється настільки шкідливою, як і боягузливо пасивна позиція. Будь-яка надмірно виражена реакція завжди б'є повз мету. Правильна оцінка кримінальної енергії злочинця і спокійна, холоднокровна і твереза поведінка особи, підданої нападу, є вирішальною передумовою успішного запобігання злочину. Насамперед важливо, щоб особа, яка піддалася нападу не розглядала себе як жертву; вона повинна спробувати зав'язати зі зловмисником діалог. Щодо цього є маса прикладів.

Таким чином, якщо потенційна жертва у віктимогенній обстановці не відразу піддається віктимізації, не визначає себе як жертву, а залишається особистістю і доводить злочинцю, що є суб'єктом, а не об'єктом у даній ситуації, то нерідко їй вдається уникнути віктимізації. Але тут все залежить від кримінальної енергії людини, яка наважилась на злочин. (Про деякі рекомендації для зниження можливої імовірності стати жертвою агресивних злочинів див. Додаток 1 – 3).

7.5. Шкода, заподіювана жертві та проблеми її ресоціалізації

Після того як злочин скоєно, вся увага громадськості зосереджується на злочинці, а про жертву і її близьких забувають. Суспільство займає у відношенні до жертви дивну позицію – воно таврує її. Того, хто заподіяв шкоду, таврують як карного злочинця, а до жертви переймаються недовірою, жалем чи зловтіхою. Вона може піддатися вторинній віктимізації лише тому, що на заподіяну їй шкоду і на її страждання дивляться байдуже, що нанесені їй ушкодження заперечують, а її віктимізацію ставлять під сумнів. Жертва злочину часто виявляється соціально ізольованою. У міліції (поліції) і в судах на неї дивляться з упередженням. Звертаючись «за допомогою» до жертви, органи карного пе-

реслідування вирішують головним чином свої специфічні завдання. Однак тих людей, що під час вчинення злочину чинили злочинцю опір, громадськість сприймає краще. У той час як суспільство цілком справедливо піднімає питання про конституційні права обвинувачуваних чи вже засуджених злочинців, ніхто не говорить про порушення конституційних прав жертв злочинів. І якщо суспільство закономірно стурбоване необхідністю ресоціалізації злочинців і виділяє для цього значні фінансові кошти, то ніхто не думає про те, щоб створити умови для «ресоціалізації» жертв злочинів, у той час коли багатьом жертвам злочинів наноситься серйозна майнова, психологічна і соціальна шкода.

Шкода (збиток), нанесена злочинами, може бути первинною і вторинною (повторною). Первинна викликається самим злочинном. Вторинна обумовлюється повторною віктимізацією, у результаті недостатньої неформальної чи формальної реакції на первинну віктимізацію. Під неформальною реакцією розуміють поведінку осіб з найближчого оточення жертви, членів її родини, її родичів і друзів; до формальної реакції відноситься поведінка представників громадськості в процесі контролю за злочинністю, тобто співробітників міліції, прокуратури і судів.

Разом з тим відомо, що серйозні тілесні ушкодження (забиті місця, контузії, подряпини і різані рани) одержують 48% жертв згвалтування, 29% – розбійних нападів і 35% – інших насильницьких злочинів. Приблизно 15% жертв тілесних ушкоджень одержують такі важкі каліцтва, що їм доводиться лікуватися більше місяця¹. Усе це вимагає істотних витрат у плані соціального, морального і психічного відновлення жертви злочину. На жаль, замість цієї допомоги найчастіше жертва втрачає друзів, члени родини, сусіди і колеги по роботі відносяться до неї без належної уваги, а іноді і грубо. Засоби масової інформації зі своєї сторони виявляють до неї інтерес лише в пошуках сенсаций. Суддя ж думає, насамперед, про злочинця і злочин, але не про жертву і її страждання. Хоча відомо, що злочин виникає при взаємодії злочинця і жертви. Ресоціалізація жертви і злочинця буде успішною лише тоді, коли взаємодії між ними в ході кримінального процесу і виконання покарання буде приділятися більша увага. Держава ж у силу свого монопольного становища в питаннях кримінального покарання відбирає в них таку можливість, тобто мож-

¹ Шнайдер Г.Й. Зазн. робота. – С.362.

ливість одержати пряме відшкодування від того хто завдав шкоди. Але ж іноді жертві не так важлива компенсація фінансового збитку, як визнання її людської гідності злочинцем і судом, і це заміняє собою подібне визнання державою і суспільством.

Отже, переживши злочинне діяння, жертва має потребу в ресоціалізації. Можна умовно поділити цей процес на два види: юридичний і соціально-психологічний.

Можливі заходи з надання юридичної допомоги:

У разі потреби держава повинна надавати потерпілому безкоштовного адвоката для юридичних консультацій і просто для надання людської допомоги. Адвокат повинен інформувати і консультувати жертву про хід попереднього розслідування і кримінального процесу.

Програми допомоги жертвам-свідкам розраховані не лише на те, щоб створити для них гарні кімнати очікування в судах, забезпечувати їм гідний прийом і звертання, а також допомогу в догляді за їх дітьми під час їхнього перебування в суді, але і на те, щоб не допустити надмірних нападків захисту в кримінальному процесі і захистити їх від байдужості суддів, що нерідко викликають жертву на допит у суд і відкладають засідання.

Програма соціально-психологічної допомоги потерпілим має на меті здійснювати такі заходи, що пов'язані з усуненням фізичних, психічних і соціальних первинних і вторинних наслідків пережитих ними злочинів. У США і Канаді цими програмами займаються в більшості випадків організації самопомоги, що складаються з людей, які постраждали від злочинів. Такі служби допомоги нараховують від 8 до 30 шанованих громадян і працюють цілодобово; ними організуються на приватноправовій основі з ініціативи громадян чи формуються поліцією, прокуратурою, або судами. Це відносно нова соціальна служба, що не лише надає допомогу потерпілим, але і роз'яснює громадськості сутність кримінальної віктимізації, а також сприяє перегляду законів. Існують центри допомоги всім жертвам злочинів, а також спеціалізовані, наприклад кризові центри для жертв згвалтування, що обслуговують лише жертв цього делікту. Бюро по боротьбі із шахрайством і обманом споживачів піклуються про жертв подібних злочинів.

Нерідко потрібне короткострокове чи тривале психіатричне лікування чи психологічна терапія, причому не лише самої жерт-

ви, але і її дружини, а інколи навіть всієї родини. Наслідки віктимізації переборюються психологічними методами, зокрема, методом кризового втручання. Це процес, у ході якого і жертва і терапевт-психолог разом вирішують проблеми, що виникли в результаті віктимізації.

Додаток 1

РЕКОМЕНДАЦІЇ

для зменшення небезпеки стати жертвою насильницьких злочинів під час сімейно-побутових конфліктів

Якщо ще немає явних ознак злочинного зазіхання, але конфлікт уже набуває ворожого характеру, то в цих випадках найкраще не вступати в суперечки, оскільки відповідна агресивність лише посилить конфлікт і негативну реакцію іншої сторони.

Щоб розрядити ситуацію, зробіть вигляд, що ви згодні з доводами протилежної сторони, навіть якщо ви вважаєте їх не зовсім правильними, або переведіть розмову на іншу тему, чи постарайтеся обернути все на жарт. Якщо ви хочете психологічно обеззброїти іншу сторону і знизити імовірність ескалації насильства, то спробуйте розв'язати конфлікт добротою і м'якістю. Це особливо стосується жінок. У тих випадках, коли ці методи не допомагають, вам краще залишити приміщення, піти в іншу кімнату, до сусідів, родичів. По можливості зробіть це не демонстративно, а спокійно, як говориться, не лясаючи дверима.

Якщо конфлікт усе-таки продовжується, то необхідно пам'ятати, що при явному нападі особи, що загрожує вашому життю чи здоров'ю, ви маєте право на необхідну оборону (ст. 15 КК України).

У небезпечній ситуації вам належить реально оцінити свої фізичні і психічні можливості. Якщо їх явно недостатньо, то доцільніше відмовитися від активного опору, щоб не викликати більшої жорстокості з боку нападника.

Одним з найпростіших і надійних способів убезпечити себе — швидше залишити приміщення, вибігти на сходову площадку, до сусідів, на вулицю. Якщо це зробити неможливо, то постарайтеся замкнутися в іншій кімнаті чи приміщенні. Коли у вас такої можливості немає (вас утримують, зв'язують, замикають і т.ін.),

потрібно спробувати з метою звільнення вдарити особу, що зазіхає, в найбільш уразливі місця (коліно, очі, кіста гомілки і т.ін.), чоловіка — у пах. При цьому постарайтеся привернути увагу сторонніх осіб голосним лементом про допомогу.

Додаток 2

РЕКОМЕНДАЦІЇ

для зниження рівня небезпеки стати жертвою насильницьких злочинів з хуліганських чи корисливих спонукань

Якщо ви повертаєтеся додому пізно ввечері в громадському транспорті, намагайтеся сідати ближче до водія і не притягувати зайвої уваги сторонніх осіб до наявних у вас прикрас. Краще буде, якщо ви прикриєте їх елементами одягу або знімете зовсім. Адже коштовності привертають увагу злочинців. Рекомендуємо також не носити гроші і коштовності в сумочці. Краще покладіть їх у внутрішні кишені одягу.

Якщо вам доводиться йти пізнім вечором одному (одній), то уникайте погано освітлених місць, вулиць і дворів, пустирів і лісопосадок. Краще затратити на дорогу кілька зайвих хвилин і вибрати більш безпечний маршрут, чим піддавати себе ризику нападу. У вечірній час необхідно зустрічати ваших близьких, особливо жінок, підлітків і осіб літнього віку, на зупинках громадського транспорту чи проводити їх при від'їзді. Такі прогулянки перед сном допоможуть вам і вашим близьким уникнути можливих неприємностей.

Ніколи не соромтеся повернутися і перевірити ваші підозри, якщо відчуваєте, що хтось переслідує вас. Обережність — не малодушність і не боягузтво. При цьому спробуйте змінити темп чи напрямок ходьби. Якщо ваші побоювання виправдалися, знайдіть безпечне людне місце. Помітивши на своєму шляху одного чи кілька людей, що вселяють вам побоювання, краще свідомо перейдіть на протилежну сторону або на іншу вулицю. Якщо в даній ситуації ви зважилися бігти, то робіть це якнайшвидше і несподівано, при цьому кличте на допомогу.

Вступайте зі злочинцем у переговори лише в тому випадку, коли ви бачите, що одному (одній) з ним не справитися, поговоріть з ним про мету нападу, "поторгуйтеся", намагаючись усіляко виграти час. Ця пауза звичайно "охолює" нападаючого і

сприяє зміні його поведінки. До того ж не втрачайте надії на допомогу навколишніх і на зміну обстановки на краще. Якщо злочинець напав на вас на вулиці, необхідно сильніше кричати. Але майте на увазі, що в приміщенні лемент про допомогу не викликає відповідної реакції в осіб, що там знаходяться. Тому, наприклад, американські фахівці рекомендують у даних ситуаціях кричати «пожежа». Врахуйте, що злочинці майже завжди віддають перевагу темряві і тиші. Не йдіть їм у цьому назустріч.

Багато нападів відбувається поблизу житлових будинків, у під'їздах, на сходових площадках і т.п. Реагуйте на будь-який шум, що чуєте пізно ввечері за вашими дверима чи вікнами. Часто досить попереджувального лементу, щоб запобігти небезпечному злочину, змусити злочинця відмовитися від свого злочинного задуму. Ви значно знизите небезпеку здійснення багатьох правопорушень у ваших під'їздах і на сходових площадках, якщо будете постійно піклуватися про їхнє освітлення. У випадку нападу дряпайтеся, кусайтеся, сміло застосовуйте прийоми самозахисту. У деяких випадках навіть ваша спроба вчинити опір різко знижує бажання злочинця продовжувати свій задум. Нападаючий розраховує знайти у вас найчастіше лише пасивну жертву, тому будь-який опір з вашої сторони застане злочинця зненацька і може його збентежити.

Якщо у вас з якихось причин не замкнені двері, а ви одні – поставте біля них перешкоду, що буде видавати голосний шум при їх відкритті. Тим самим ви будете попереджені, що хтось відкриває двері. Безпечніше всього, коли двері замкнені на запобіжний ланцюжок.

Якщо на вас наставлено вогнепальну зброю – виконуйте будь-яку вимогу злочинця. Категоричність цієї вимоги заснована на сумних фактах кримінальної хроніки. Громадяни, що не приймають її всерйоз, платять за свою необачність занадто велику ціну.

Якщо ви розсудливо вирішили виконати вимоги збройного злочинця, то при цьому не втрачайте самовладання. Намагайтеся вступити з ним у розмову, пом'якшити його агресивність. Запам'ятайте його зовнішність, одяг, мову тощо.

Безпечніше не тримати поблизу на очах предмети, що можуть бути використані злочинцями як знаряддя для нанесення тілесних ушкоджень.

У тих випадках, коли ви знаходитесь на відпочинку і виявилися в ресторані, барі, краще не ведіть бесіди про ваш маршрут і багаж. Цим ви позбудетеся від можливих зазіхань на майно, а може бути, і на ваше здоров'я чи життя.

Додаток 3

РЕКОМЕНДАЦІЇ

для зниження рівня небезпеки стати жертвою зґвалтування

Остерігайтеся ходити в пізній час темними і безлюдними вулицями, поруч із зарослями кущів чи алеями. Саме тут у цей час ґвалтівники найчастіше чекають свою жертву.

Чемно відмовляйте на запрошення незнайомого чоловіка відвідати розважальні заклади (наприклад, кафе, ресторани), а також незалежно від приводу (послухати музику, подивитися відеофільми, придбати дефіцитні речі і т.ін.), зайти в його квартиру. Занадто дорого вам може обійтися подібна довірливість і необережність.

Якщо ви знаходитесь, приміром, у кафе, ресторані, барі, то уникайте нерозбірливих випадкових знайомств, адже не перевелися ще “кавалери”, що використовують довірливість, у злочинних цілях. Розсудливіше відмовитися від пропозиції випадкового знайомих підвезти вас до будинку на автомашині, особливо в пізній час доби. Набагато безпечніше добиратися на таксі чи іншим громадським транспортом. Намагайтеся, щоб рідні чи близькі завжди знали про ваше місцезнаходження, про час повернення і могли зустріти вас на зупинці громадського транспорту.

Виявившись у незнайомому місті, не користайтеся запрошеннями сумнівних осіб переночувати в них. Краще вже залишитися ночувати в приміщенні вокзалу чи аеропорту.

Якщо ви помітили, що за вами виїжджає автомашина, перейдіть на протилежну сторону вулиці або змініть напрямок руху.

Не беріть участь у розпитті алкогольних напоїв у сумнівних компаніях малознайомих людей як у них на квартирі, так і в парках, скверах, на пляжах, у потягах, під час екскурсій і т.ін.

В окремих випадках, що безпосередньо загрожують вашій честі і гідності, доцільно змінити тактику поведінки і намагатися

вирішити небезпечну ситуацію мирним шляхом. Для цього намагайтеся застосувати психологічний натиск на потенційного гвалтівника. Наприклад, скажіть йому, що чекаєте друга, що той от-от повинний прийти, чи що у вас менструація, венерична хвороба, навіть СНІД. Пам'ятайте, що будь-яка відстрочка в часі може остудити запал гвалтівника чи привести до зміни обстановки – появи сторонніх громадян, працівників міліції, знайомих, ваших близьких. Це може послужити причиною відмови гвалтівника від злочинного задуму. Однак у всіх випадках виявляйте пильність і будьте завжди готові до самооборони.

Якщо зусилля, розпочаті вами, позитивних результатів не дають, тоді необхідно переходити до активних методів захисту. Здійснюючи ваше право на необхідний самозахист, можна скористатися будь-яким предметом, що знаходиться при вас (парасолька, зв'язка ключів, ручка, олівець, гострі каблучки і т.ін.), а також поруч (палиця, камінь тощо). При відбитті нападу злочинця намагайтеся своїми діями створити якнайбільше шуму, голосніше кричіть: «На допомогу!», «Пожежа!» При цьому не соромлячись, стукаєте в двері до сусідів, мешканців ближніх будинків.

Поліцейські служби західних країн радять в таких випадках придбати в будь-якому магазині спортивних товарів звичайний свисток і завжди мати його при собі, щоб скористатися ним при небезпеці.

Лекція 8

Тема: МЕТОДИКА КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

8.1. *Методика кримінологічних досліджень: поняття, зміст, завдання, функції*

Наукове дослідження в кримінології – це процес одержання нових знань про злочинність, її причини і сприятливі їй умови, особу злочинця з метою розробки і реалізації заходів, спрямованих на підвищення ефективності роботи з попередження злочинних проявів.

Характерна риса кримінологічних досліджень укладається в органічному взаємозв'язку теорії і практики боротьби зі злочинністю. Ця концептуальна кримінологічна установка реалізується методичним інструментарієм.

Під методикою кримінологічних досліджень розуміється сукупність конкретних прийомів, способів, засобів збору, обробки й аналізу інформації про злочинність, її причини і умови, особу злочинця, а також методів боротьби з нею.

У конкретному кримінологічному дослідженні використовується комплекс різних методів, що дозволяють вирішити складні і неординарні задачі. Здебільшого, об'єкти кримінологічного дослідження – явища багатоаспектні, потребуючі комплексного міждисциплінарного підходу. Кримінолог, вивчаючи злочинність, використовує методи соціології, статистики, психології, прикладної математики і деяких інших наук.

Основним завданням кримінологічного дослідження є одержання репрезентативного (представницького) за обсягом, глибокого за інформаційним змістом матеріалу, заснованого не на простій фіксації ряду кримінологічно важливих ознак, а на виявленні глибинних, системоутворюючих зв'язків між ними.

Для виконання поставленого завдання кримінологічне дослідження повинне відповідати загальним принципам наукового пізнання (апробовані методики, надійний інструментарій, історизм, порівняння, комплексність і т.ін.); містити в собі емпіричний (заснований на досвіді) аналіз об'єктів дослідження; бути зорієнтованим на одержання нових знань про явища злочинності і заходи боротьби з нею.

Наукове дослідження в кримінології виконує чотири основні функції: описову, пояснювальну, передбачування (прогностичну) і регулятивну.

Описова функція полягає в повній і об'єктивній фіксації характеристик об'єкта дослідження й існуючих між ними зв'язків і відносин.

Пояснювальна функція полягає в теоретичному аналізі причинно-наслідкових зв'язків, виявленні закономірностей виникнення, розвитку і функціонування досліджуваних явищ злочинності.

Прогностична функція – це наукове пророкування розвитку явищ злочинності в майбутньому, визначення тенденцій і закономірностей її розвитку на перспективу.

Регулятивна функція полягає в розробці і реалізації рекомендацій та пропозицій з удосконалення практики боротьби зі злочинністю на основі конкретного емпіричного матеріалу, отриманого під час кримінологічного дослідження.

8.2. Класифікація кримінологічних досліджень

Кримінологічні дослідження прийнято класифікувати за такими ознаками: цільової спрямованості; обсягу вихідної інформації; пізнавальному інструментарію; принципу охоплення об'єкта вивчення; масштабам; досліджуваним видам злочинів.

За цільовою спрямованістю кримінологічні дослідження поділяються на теоретичні і прикладні. Теоретичні дослідження спрямовані на розвиток кримінологічної теорії, а прикладні – на удосконалення практики боротьби зі злочинністю.

За обсягом вихідної інформації кримінологічні дослідження поділяються на суцільні і вибіркові. Суцільні дослідження містять у собі вивчення всіх одиниць генеральної сукупності (наприк-

лад, усі злочини, скоєні на території обслуговування). Вибіркові – це вивчення визначеної частини генеральної сукупності.

За пізнавальним інструментарієм розрізняють монодисциплінарні та комплексні дослідження. У першому випадку досліджується проблема належить предмету кримінології та вивчається за допомогою чисто кримінологічних засобів і методів. В іншому випадку використовуються не лише кримінологічні засоби і методи, але і дані інших наук (наприклад, психології, соціології і т.ін.).

За принципом охоплення об'єктів вивчення кримінологічні дослідження прийнято поділяти на територіальні і галузеві. За територіальним принципом дослідження злочинності вивчається на визначеній території (район, область і т.д.). При галузевому дослідженні – у визначених галузях народного господарства (будівництві, торгівлі і т.ін.).

За масштабами кримінологічні дослідження поділяються на загальнодержавні, регіональні (область, район, край), місцеві (місто, мікрорайон) і об'єктові (підприємства, установи і т.ін.).

За видами злочинів кримінологічні дослідження класифікуються на первинні, рецидивні, міські, сільські, вуличні, побутові, чоловічі, жіночі і т.ін.

8.3. Об'єкти та суб'єкти кримінологічних досліджень

Найбільш загальними об'єктами кримінологічних досліджень є: а) злочинність; б) особа злочинця; в) причини й умови вчинення злочинів; г) заходи, що приймаються державними і громадськими органами й організаціями для попередження злочинів.

Суб'єкти кримінологічного дослідження – це конкретні організації, установи чи окремі особи, що здійснюють вивчення злочинності. До них відносяться в першу чергу: правоохоронні органи (юстиції, суду, прокуратури, ОВС), науково – дослідницькі інститути, творчі колективи й окремі науковці, а також практичні працівники правоохоронних органів і навчальні заклади.

До вивчення нерідко залучаються й інші відомства й установи (наприклад, контрольно – ревізійні органи, представники інспекцій та ін.).

8.4. Джерела кримінологічної інформації

Вірогідність наукового дослідження в кримінології може виявити себе лише на основі збору, обробки, аналізу й інтерпретації різноманітної інформації про злочинність, кримінальний контингент, криміногенних і антикриміногенних чинників, результатах роботи державних органів і громадських організацій з попередженням цих протиправних явищ.

Під кримінологічною інформацією розуміється сукупність відомостей про злочинність, її причини і сприятливі їй умови, особу злочинця, шляхи і засоби попередження правопорушень, про діяльність правоохоронних органів і інших суб'єктів попереджувальної діяльності.

Як і будь-яка інша інформація, використовується для ухвалення управлінського рішення, кримінологічна інформація повинна відповідати таким вимогам: повнота, точність, вірогідність, корисність, оптимальність, порівняльність, своєчасність і доступність.

Повнота інформації означає, що досліджуване явище охарактеризоване з усіх боків у певних просторово — тимчасових межах.

Точність характеризує ступінь деталізації інформації, адекватне відображення її оригіналу. Підвищення ступеня точності і повноти інформації вимагає відповідного збільшення її кількості і різноманітності, що пов'язано з великими економічними витратами.

Вірогідність інформації укладається в об'єктивно-вірному відображенні того чи іншого явища навколишнього середовища. Якість відомостей про злочинність знижується в результаті дії як суб'єктивних (упередженість, несумлінність), так і об'єктивних (латентність злочинності, нерозробленість деяких положень наукою й ін.) причин.

Інформація про злочинність повинна бути корисною, тобто максимально сприяти вирішенню кримінологічних проблем. У дослідження необхідно включати саме ті показники, які потрібні для досягнення мети і вирішення поставлених завдань. Тому не слід допускати включення в нього зайвих позицій.

Оптимальність інформації означає, що в ній міститься саме стільки і таких відомостей, що дають можливість одержати вірне

уявлення про стан злочинності і пов'язаних з нею явищ, правильно розібратися в суті проблеми і прийняти раціональне рішення.

Порівняльність інформації укладається в зборі однотипних зведень за єдиною програмою, що дозволяє їх класифікувати, порівнювати, робити обґрунтовані висновки.

Своєчасність чи оперативність полягає у швидкому одержанні, обробці і використанні інформації саме в той період, коли виникає проблемна ситуація. Це можливо при використанні комп'ютерної техніки і математичних методів у кримінологічних дослідженнях.

Доступність кримінологічної інформації полягає в зрозумілості її даних і чіткості формулювань, що виключають можливість різного тлумачення відомостей.

Кримінологічну інформацію прийнято класифікувати за правовим значенням і характером змісту.

За правовим значенням вона поділяється на офіційну і неофіційну.

Офіційною є така інформація, що отримана від державних органів, громадських організацій і оформлена за встановленими правилами. Вона, у свою чергу, поділяється на нормативно-правову (закони, кодекси, постанови, накази, указівки, розпорядження); звітну (офіційна державна звітність, цільові періодичні і разові звіти нижчестоячих правоохоронних органів вищестоячим); процесуальну (кримінальні справи, відмовні матеріали, адміністративно-правові провадження, обліково-наглядові справи на раніше засуджених осіб, узятих під адміністративний нагляд); оперативно-службову (справи оперативних перевірок, документація за оперативно-розшуковою роботою ОВС); довідкову (картотеки, книги обліку подій); методичну (огляди, методичні рекомендації); організаційно-службову (перспективні і поточні плани, типові плани проведення операцій, схеми розміщення сил і засобів).

Неофіційна інформація — це відомості, що виходять від окремих осіб і містять особисті думки з кримінологічно важливих питань.

За змістом кримінологічна інформація поділяється на статистичну інформацію, представлену матеріалами офіційної державної статистики про стан злочинності, охорону громадського порядку і результати роботи правоохоронних органів. У встановлений термін і за єдиною формою вона передається у вищі органи.

До оперативної інформації відносяться дані про поточний стан оперативної обстановки і застосованих методів з її оздоровлення (щодобові оперативні зведення про скоєні злочини й інші правопорушення).

Під додатковою кримінологічною інформацією розуміються відомості про соціально-економічну характеристику об'єкта кримінологічного вивчення (регіону, галузі народного господарства), що впливають на злочинність.

У зв'язку з запропонованою класифікацією джерелами кримінологічної інформації можуть бути:

а) офіційна статистична звітність ОВС, інших правоохоронних органів про стан боротьби зі злочинністю (форма №1 – звіт про зареєстровані злочини, форма №2 – звіт про осіб, які вчинили злочини і т.ін.);

б) кримінальні справи, «відмовні» матеріали, адміністративні провадження;

в) криміналістичні й інші обліки ОВС;

г) різні службові документи, що існують в правоохоронних органах з питань боротьби зі злочинністю і забезпечення громадського порядку (аналітичні довідки, акти інспекторських перевірок, листування з підприємствами, організаціями, установами з питань про правопорушення, скоєних членами трудових колективів);

г) матеріали спеціально проведених кримінологічних і соціологічних досліджень із проблем зміцнення правопорядку і боротьби з різними злочинами;

д) документи з питань законності і її зміцнення;

е) зведення з питань охорони правопорядку, опубліковані в пресі, передані по радіо і телебаченню;

є) законодавчі й інші нормативно-правові акти;

ж) плани соціально-економічного розвитку різних регіонів і галузей народного господарства тощо.

8.5. Методи кримінологічного дослідження

Під методом кримінологічного дослідження розуміється упорядкована сукупність прийомів, способів і засобів, застосованих з метою пізнання злочинності, її причин, особи злочинця і застосування заходів попередження злочинності. Виходячи з такого

визначення, під методикою кримінологічного дослідження, як уже було сказано вище, слід розуміти сукупність наукових методів, застосовуваних для збору, обробки, аналізу й інтерпретації кримінологічно важливої інформації.

Методи кримінологічного дослідження поділяються на три групи: збору первинної кримінологічної інформації; її обробки й аналізу; інтерпретації результатів.

При зборі емпіричного матеріалу застосовуються насамперед соціологічні методи дослідження: масові опитування, аналіз документів, прямо чи побічно є носіями інформації, що цікавить дослідника-кримінолога; метод експертних оцінок; спостереження; експерименту.

Сутність документального методу складається у використанні кримінологічно важливої інформації, зафіксованої на папері, фото і кіноплівці, магнітній стрічці та інших матеріальних носіях. При цьому можуть бути використані як офіційні, так і неофіційні документи. Частіше інших об'єктами кримінологічного вивчення є офіційна державна статистика про стан злочинності і результати роботи правоохоронних органів, архівні кримінальні справи, матеріали про відмову в порушенні кримінальних справ, адміністративні провадження, матеріали ОВС на осіб, які знаходяться під адміністративним наглядом. Вивчення їх здійснюється за спеціально розробленими запитальниками (анкетами).

Найбільш розповсюдженим методом збору інформації, особливо під час проведення конкретних досліджень, є опитування, що складається з одержання зведень кримінологічного характеру від окремих осіб шляхом постановки перед ними відповідних запитань. При цьому необхідно пам'ятати, що опитуванню притаманне відоме протиріччя, що виражається у тому, що для дослідження необхідна максимально об'єктивна інформація, у той час як джерело її особливо суб'єктивне – особа. Тому для його подолання дослідник повинен добре володіти навичками психології спілкування.

Опитування поділяється на два види: інтерв'ювання й анкетування.

При інтерв'юванні інформація отримується шляхом безпосередньої прямої бесіди, один з учасників якої відповідає на питання іншого. Інтерв'ю – це усна бесіда. Вона має декілька видів: вільне, спрямоване, панельне і групове.

При вільному, чи неформальному інтерв'ю респонденту (опитуваному) пропонується тема і загальні питання, за якими він у вільній формі веде розповідь, що уточнюється дослідником. Вільне інтерв'ю приносить найбільший ефект при вивченні особистісних якостей правопорушника, його інтересів, ціннісних орієнтацій, мотивів учинків.

Спрямоване інтерв'ю ведеться за визначеним колом чітко сформульованих запитань з метою одержання найбільш порівнянних результатів. Відповіді у спрямованому інтерв'ю повинні бути короткими і фіксуватися у вигляді одного з передбачених варіантів: словами “так”, “ні”, балами (1,2,3,4, ...) чи знаками (+, -). Це дозволяє їх швидко записати і легко використовувати для аналізу відомостей, повідомлених великою кількістю респондентів.

Панельне, чи повторне інтерв'ю являє собою повторну бесіду з тією самою особою через певний період часу з метою виявлення і фіксації змін, що відбуваються в умовах життя людей чи їхніх поглядів на певні явища громадського життя.

При груповому інтерв'ю бесіда проводиться не з однією людиною, а одночасно з групою осіб з метою виявлення загальної думки, у якому, здебільшого, переважають погляди членів колективу, що користуються найбільшим впливом.

Найчастіше у кримінологічних дослідженнях застосовується метод анкетування, що полягає в одержанні відомостей кримінологічного характеру у вигляді письмових відповідей на питання спеціально розробленої анкети. Цей метод має істотні переваги: опитування максимально формалізується, чим забезпечується висока порівняльність даних і їхня комп'ютерна обробка; він менш трудомісткий ніж інтерв'ю, не вимагає залучення великої кількості осіб, які його здійснюють.

За процедурою проведення анкетування поділяють на очне і заочне, суцільне і вибіркоче, відкрите й анонімне.

Заочне анкетування здійснюється самим обстежуваним, охоплює одночасно велику кількість осіб, але не забезпечує якісного заповнення і повного повернення розповсюджених анкет.

За суцільним анкетуванням бланки заповнюються всіма особами певної категорії, а за вибіркочним, тільки певною частиною осіб. Вірогідність в останньому випадку досягається шляхом випадкового добору одиниць вибіркової сукупності і рівною можливістю кожної одиниці загальної сукупності потрапити у вибірку.

За відкритого анкетування обстежувані вказують дані про свою особу (прізвище, ім'я, по батькові, дату і місце народження, місце проживання, посаду), тому спостерігається елемент нещирості.

За анонімного анкетування особа респондента залишається невідомою. У результаті чого людина більш щира, а це підвищує вірогідність наданої нею інформації.

Анкета, застосована для збору кримінологічно важливої інформації, складається з вступної, статусної, основної і заключної частин.

У вступній частині міститься звертання до опитуваного, де роз'яснюються мета дослідження і порядок заповнення бланку.

У статусній – формулюються питання, відповіді на які дають уявлення соціально-демографічної характеристики опитуваного.

В основній частині розміщують питання безпосередньо за темою дослідження.

У заключній – опитуваному надається можливість у вільній формі викласти свою думку з будь-яких питань, що мають відношення до досліджуваної теми.

Питання анкети повинні бути сформульовані коротко, чітко, просто і зрозуміло, виключається можливість різноманітного розуміння і тлумачення. В даний час питання анкети, здебільшого, шифруються, а це дозволяє використовувати комп'ютерну техніку для обробки анкет.

Метод прямого спостереження полягає у тому, що дослідник особисто спостерігає досліджуване явище (окрему особу, мікрогрупу тощо). Кримінологічне спостереження поділяється на повне, включене, спостереження – участь і самоспостереження.

При повному спостереженні дослідник безпосередньо вивчає кримінологічні явища, намагаючись найбільш об'ємно і точно зафіксувати виявлені факти.

При включеному спостереженні дослідник вивчає явища безпосередньо, будучи спеціально включеним у досліджувану групу. Цей метод у кримінологічних дослідженнях застосовується дуже рідко.

Спостереження – участь його полягає в тому, що дослідник сприймає кримінологічні явища в силу свого службового чи суспільного становища, при цьому активно впливає на ці явища.

При самоспостереженні особа викладає суб'єктивне сприйняття криміногенних явищ, робить висновки і відповідні пропозиції (наприклад, автобіографії, щоденники, листи).

При проведенні досліджень може застосовуватися й експеримент, що визначається як науково поставлений досвід, що дозволяє в спеціально створених умовах виявити і виміряти криміналогічно важливі чинники і зв'язки суспільних явищ. Не допускається створення злочинних ситуацій. Найбільш часто кримінологічні експерименти застосовуються для перевірки ефективності нових форм і методів у попереджувальній діяльності у певному регіоні, на тому чи іншому підприємстві.

Використовуються в кримінології і психологічні методи вивчення особистісних характеристик і аналізу міжособистісних зв'язків і відносин у так званих малих групах (наприклад, дозвільні компанії неповнолітніх правопорушників). Важливу роль відіграють статистичні методи, засновані на науковому вивченні різних форм статистики.

Визначене застосування в кримінології знаходять і власне правові методи — насамперед, методи порівняльного правознавства, що дозволяють оцінити ефективність кримінально-правової, кримінально-виконавчої і кримінально-процесуальної систем різних країн світу в контексті їхнього співвідношення зі станом злочинності й інших соціальних чинників, а також їхньої ефективності.

Однак, зібрана інформація за допомогою названих методів ще не оброблена і тому не може бути використана як у науковій, так і в практичній діяльності. Для того щоб первинні матеріали стали придатними для узагальнення і могли бути основою для висновків, вони повинні бути відповідним чином упорядковані, систематизовані, оброблені і проаналізовані. Для цього застосовують спеціальні прийоми і засоби, розроблені соціологією, статистикою, математикою та науками.

Упорядкування зібраного матеріалу проводиться шляхом зведення і групування її за однотипними категоріями, розподілом у статистичні ряди, виведення відносних статистичних величин, виміру відповідних кількісних і якісних показників, їхнє порівняння й узагальнення. Невеликі масиви вихідної інформації обробляються вручну з фіксацією узагальнених даних у розроб-

лених таблицях. Великі масиви інформації обробляються комп'ютерними програмами.

Розроблені таблиці, а також комп'ютерні роздруківки аналізуються за допомогою таких видів аналізу як факторний, кореляційний, комплексний.

Факторний аналіз спрямований на виявлення статистичним шляхом чинників, що відіграють визначну роль у формуванні причин, що спостерігаються, і умов вчинених злочинів.

Кореляційний аналіз дозволяє встановлювати статистичну щільність зв'язку між досліджуваними явищами, що звичайно виражаються відносними показниками, що називаються коефіцієнтами кореляції (від 1 до 0 — чим вище показник, тим вище коефіцієнт кореляції).

Комплексний аналіз повинен враховувати різні сторони досліджуваного явища.

Отриманий матеріал повинен бути кваліфіковано інтерпретований, тобто витлумачений, пояснений і оцінений.

Інтерпретація має своєю метою визначити повноту, вірогідність, новизну, теоретичну і практичну значимість отриманих відомостей. Існують теоретична і практична інтерпретація.

До методів теоретичної інтерпретації вдаються коли отримані дані ще не одержали теоретичного пояснення (наприклад, індукція і дедукція, аналіз і синтез, аналогія і порівняння тощо).

Методи практичної інтерпретації застосовуються для оцінки значимості отриманої інформації з метою розробки рекомендацій, спрямованих на попередження протиправної поведінки. При цьому використовуються спеціальні наукові методи — експертних оцінок, моделювання й екстраполювання.

Метод експертних оцінок полягає у висловленні експертів-фахівців в галузі досліджуваних проблем.

При моделюванні створюється ідеальний (представлений думкою) чи матеріальний об'єкт, що здатний замінювати чи відображати досліджуваний об'єкт. При цьому дослідник одержує нову інформацію. У кримінологічних дослідженнях більше всього застосовуються графічні і математичні моделі.

Метод екстраполювання полягає у тому, що він містить у собі досвід організації боротьби зі злочинністю в минулому, з обліком її дійсного стану і накладення цих даних на майбутнє, її розвиток.

8.6. Організація кримінологічних досліджень

Успіх будь-якого дослідження значною мірою визначається тим, наскільки правильно вирішені всі організаційні питання, пов'язані з його підготовкою і проведенням.

Кримінологічне дослідження складається з розробки програми і робочого плану дослідження, підготовки необхідних засобів зі збору інформації, її обробки й аналізу, узагальнення отриманих результатів дослідження, розробки рекомендацій і пропозицій, їхньої практичної реалізації.

Програма наукового дослідження — це виклад основних завдань, методологічних передумов і гіпотез дослідження з описом його методик і логічної послідовності операцій по перевірці гіпотез. У ній визначаються тема, мета і задачі дослідження; дається обґрунтування дослідження; формулюються гіпотези, які необхідно перевірити; указуються характер і обсяг необхідної інформації за темою дослідження; описуються методи і науковий інструментарій дослідження; і шлях їх реалізації; окреслюється склад дослідницької групи і загальні терміни проведення дослідження (Див.: додаток 1).

Гіпотеза — це науково обґрунтоване припущення, що висувається для пояснення будь-яких явищ. Тому щоб стати вірогідно науковим знанням, вона повинна бути перевірена на досвіді і підтверджена фактами. Вона висувається тоді, коли причина досліджуваного явища не відома.

Сформувавши гіпотезу (у ході дослідження їх може бути мало), дослідник значною мірою визначає спрямованість збору фактів, що спостерігаються. Гіпотеза, висунута на початковому етапі вивчення, може бути надалі уточнена, деталізована, доповнена і змінена.

Вихідним пунктом наукового дослідження є точне визначення проблеми, що підлягає дозволу. Формулювання проблеми звичайно виражається в темі (назві) дослідження.

Сформульована проблема визначає об'єкт дослідження, яким може бути конкретна сфера соціальної дійсності, що містить у собі протиріччя, які породили проблемну ситуацію.

Поряд з об'єктом виділяється також і предмет наукового дослідження, під яким мається на увазі найбільш важливі (з по-

гляду поставленої проблеми) характеристики об'єкта, що підлягають вивченню.

У програмі дослідження визначаються також його мета і задачі. Ціль (головне завдання) визначає загальну спрямованість дослідження, її орієнтацію, а в задачах міститься предметне уточнення мети.

Складання дослідницької програми, як обов'язкова і винятково відповідальна стадія планованого дослідження, вимагає серйозної попередньої підготовки, а саме:

- ознайомлення з літературними джерелами, що будуть потрібні при проведенні дослідження, аналізі і висновках, при розробці пропозицій;

- ознайомлення з кримінологічними проблемами певного об'єкта чи району, що відповідають видам злочинів і категоріям осіб, що їх вчинили, зі специфічними місцевими особливостями, що мають відношення до предмету дослідження;

- уточнення цілей і обсяг дослідження у зв'язку з висуванням робочих гіпотез, визначається параметрами обраної теми;

- визначенням мети, основних понять, задач і наукових гіпотез завершується перша частина підготовки дослідницької програми. У ній, по суті, ставляться питання, і очікуються на них відповіді.

У другій частині програми визначаються шляхи і способи одержання відповідей на ці питання. Тут, насамперед, указуються джерела кримінологічної інформації, а також об'єкти й одиниці спостереження, дослідницькі методи, інструментарій, що підлягає використанню (запитальник, довідки, анкети, таблиці і т.ін.).

В останній частині програма визначає суб'єкти дослідження (наукове керівництво, кадрове забезпечення, назва інституту чи наукового колективу, від імені якого воно здійснюється), а також способи фінансування.

Для здійснення дослідницької програми складається робочий план, у якому більш детально описуються його процес, послідовність проведення окремих етапів і організаційно-технічні методи заходів щодо збору, обробки і аналізу інформації.

Результати кримінологічних досліджень оформляються звичайно у вигляді звіту (аналітичної довідки, доповідної записки), у якому викладаються результати виконання програми і виконавця плану, дається змістовний аналіз отриманої інформації, формулюються висновки. На основі звіту складаються дерективні

документи (накази, вказівки, методичні рекомендації), а також видаються наукові праці.

Додаток 1

Примірна програма кримінологічного дослідження стану боротьби з крадіжками державного майна в місті (зразок)

Обґрунтування проблеми дослідження

У сучасних умовах пред'являються підвищені вимоги до ефективності діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю, забезпеченням суспільного порядку і безпеки. Актуальність такого завдання обумовлена загостренням криміногенної обстановки міста в цілому, ростом окремих видів злочинів і, особливо, крадіжок державного майна. Їхня кількість щорічно зростає і складає 15 % у загальній структурі злочинності. Більше половини крадіжок відбувається зі складів, магазинів, підприємств і будівництв; у вечірній і нічний час. Значна їхня частина скоюється з вини посадових осіб, що не вживають необхідних заходів з охорони довіреного майна.

Серед учасників злочинів питома вага раніше засуджених за крадіжки складає 66 %. Ускладнення обстановки на даній ділянці боротьби зі злочинністю викликано також і тим, що окремі підрозділи кримінальної міліції, міліції громадянської безпеки знизили результативність роботи. Реагування на скоєні злочини і їхнє розкриття по «гарячих слідах» послаблено. Лише з 60 % повідомлень про крадіжки виїзд на місце події здійснено у день вчинення злочину, майже половина кримінальних справ порушується з порушенням термінів. Недостатня участь у попередженні і розкритті крадіжок дільничних інспекторів, патрульно-постової служби, громадськості. Низька роль керівників середньої ланки в організації попередження і розкриття згаданих злочинів.

Перераховані недоліки вимагають ретельного аналізу. Необхідно установити причини негативної тенденції, що з'явилася. Рішення ускладнюється тим, що попередній аналіз наявної інформації не дозволяє з'ясувати всю сукупність чинників, що обумовлюють зростання крадіжок державного майна в місті.

Відсутність детальної інформації про причини послаблення ефективності роботи у боротьбі з крадіжками може надалі призвести до подальшого їх збільшення. Це викликає необхідність про-

ведення кримінологічного дослідження, покликано дати відповіді на такі питання: чим конкретно зумовлено зростання крадіжок державного майна в місті; що необхідно почати в першу чергу для підвищення ефективності роботи служб міліції МВВС з їх попередження і розкриття; які профілактичні заходи доцільно регулярно проводити для виявлення й усунення причин і умов крадіжок.

Ціль дослідження – на основі даних, отриманих у результаті кримінологічного дослідження, необхідно розробити практичні рекомендації з удосконалення роботи служб МВВС з попередження і розкриття крадіжок державного майна.

Об'єкт і предмет дослідження

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що складаються у результаті охорони від злочинних зазіхань на права і законні інтереси державних організацій; діяльність адміністрацій промислових підприємств, об'єктів торгівлі по забезпеченню збереженості майна; міського відділу міліції по боротьбі зі злочинністю; особи, що вчинили крадіжки ті, які є носіями інформації про соціальну, демографічну й іншу характеристику злочинців, мотиви вчинення ними діянь.

Предмет дослідження – стан роботи міськвідділу міліції по боротьбі з розкраданням державного майна, а також чинники, що впливають на ефективність роботи органів.

Логічний аналіз (інтерпретація й операційне визначення) основних понять. Відповідно до мети дослідження, що носить аналітичний характер, логічному аналізу підлягають поняття «стан злочинності в місті», «абсолютні показники (рівень) крадіжок держмайна», «питома вага крадіжок держмайна в загальній масі злочинів», «динаміка крадіжок», «обставини здійснення крадіжок за місцем, часом, способом, предметом зазіхання», «збут вкраденого», «особа злочинця за віком, судимістю, соціальним станом», «криміногенні й антикриміногенні чинники»; «причини й умови здійснення крадіжок», «ефективність діяльності ОВС, його структурних підрозділів, попередження і розкриття крадіжок», «розкриття і розслідування злочинів по «гарячих слідах».

Гіпотези дослідження. Основна гіпотеза: попередній аналіз низки кримінальних справ про крадіжки державного майна дозволяє зробити припущення, що основна причина їхнього зростання полягає в послабленні суб'єктами боротьби зі злочинністю

роботи з виявлення й усунення умов, що сприяють їх вчиненню, зниженні результативності служб ОВС по запобіганню, розкриттю і розслідуванню зазначених видів злочинів.

Відповідно до основної гіпотези спеціальні блоки питань, анкети, формалізовані довідки по вивченню кримінальних справ, повинні бути направлені на виявлення того, як адміністрація підприємств, організацій, установ забезпечує збереження держмайна, а провідні служби МВВС (кримінальний розшук, профілактика, ППСМ, чергова частина, слідство) здійснюють попередження, розкриття і розслідування крадіжок державного майна.

Основна гіпотеза “нейтральна” стосовно інших чинників, здатних впливати на стан розкрадання державного майна.

У зв'язку з цим необхідно сформулювати гіпотезу – наслідок: «очевидно, на підприємствах, організаціях і установах міста існує порядок збереження майна, який не є чинником, що визначає погіршення роботи служб МВВС по боротьбі з розкраданням держмайна».

Оскільки в числі недоліків у роботі МВВС по боротьбі зі згаданим видом злочинів фігурують факти слабкої роботи чергової частини, слідства, кримінального розшуку з виїздом на місце здійснення крадіжок, порушення термінів, що стосується порушення кримінальних справ, недостатня взаємодія служб МВВС по їхньому розкриттю перевірки підлягає також додаткова гіпотеза: «очевидно, причинами вказаних явищ є низький рівень керівництва, певними ділянками роботи МВВС; недостатня ефективність роботи окремих служб міліції; слабка професійна підготовка деяких співробітників міліції».

Задачі дослідження. Перевірка сформульованих гіпотез вимагає вирішення таких задач. Для основної гіпотези - виявити характер впливу на ріст крадіжок держмайна:

- а) стану збереження майна на підприємствах, в організаціях міста;
- б) роботи, здійснюваною адміністрацією підприємств, організацій, установ, по усуненню умов, що сприяють крадіжкам;
- в) діючої системи профілактики правопорушень у місті;
- г) спеціальних профілактичних заходів, здійснюваних службами МВВС;
- г) заходів індивідуальної профілактики у відношенні до раніше засуджених;
- д) участі служб МВВС у профілактиці і розкритті крадіжок.

Для перевірки гіпотези-наслідку – виявити вплив на результативність роботи МВВС по боротьбі з крадіжками:

- а) організації роботи ОВС з попередження крадіжок;
- б) організаційного забезпечення профілактичних заходів;
- в) організації контролю за раніше засудженими за крадіжки;
- г) рівень взаємодії служб ОВС з попередження і розкриття крадіжок.

Для перевірки додаткової гіпотези – виявити ступінь відповідності рівня професійної кваліфікації керівників ОВС, співробітників провідних служб міліції, змісту виконаної ними роботи їх вплив на стан попередження і розкриття крадіжок.

Визначення вибіркової сукупності. Статистичні дані, що є в розпорядженні робочої групи, дозволяють здійснити квотну модель вибірки. Обґрунтовано це такими міркуваннями. Аналіз статистичних даних показав, що питома вага осіб, раніше засуджених, учасників скоєння крадіжок складає 60 %, а також серед них низький рівень організованої і професійної кваліфікації; за віком висока частка молоді. Інформація про осіб, що скоїли злочини за згаданими вище ознаками існують в картках форми № 2, таким чином, їх можна використовувати як параметри квот.

У зв'язку з застосуванням квотної вибірки за допомогою формул, обсяг вибіркової сукупності обчислити не можна. Однак, з огляду на те, що в ОВС наявні 500 карток на осіб, що раніше скоїли крадіжки (генеральна сукупність) і виходячи з досвіду минулих досліджень, вивчення 20 % від цієї величини (100 карток) гарантує статистично важливі результати вивчення.

Методи збору інформації

Основні методи збору інформації:

– вторинний аналіз статистичних матеріалів, документів служб ОВС, що стосується організації боротьби зі злочинністю, профілактичної роботи в цілому і з попередження крадіжок, документів, що характеризують діяльність адміністрація підприємств, організацій і установ по усуненню причин і умов крадіжок;

– збір первинної кримінологічної інформації за допомогою: «анкети співробітника міліції», «анкети вивчення суспільної думки про розкрадання держмайна і заходи для боротьби з ними».

Наведені методичні рекомендації з організації кримінологічних досліджень злочинності в органах внутрішніх справ не носять вичерпного характеру і залишають багато інших варіантів

для творчого підходу при вивченні стану злочинності і заходів по боротьбі з нею. Але у всіх випадках основною концепцією кримінологічних досліджень охоплюються наступні блоки проблемних питань:

а) методика і техніка проведення кримінологічних досліджень;
б) кримінологічні основи аналізу злочинності (завдання й основні напрямки аналізу злочинності; якісні і кількісні характеристики злочинності тощо);

в) кримінологічний аналіз причин (умов) злочинності (облік причин злочинності різного масштабу дії; облік особливостей різних соціальних явищ і процесів, що породжують злочинність і її зміни; загальна характеристика виявлення причин злочинності шляхом аналізу соціального середовища, з поміж яких і економічної ситуації; загальна характеристика процесу виявлення причин злочинності шляхом узагальнення даних про окремі категорії злочинів і їхніх причин);

г) кримінологічний аналіз індивідуальної злочинної поведінки і причин (аналіз соціального середовища особи злочинця; аналіз взаємодії особи ситуації як причини злочину; облік кримінологічних даних при реагуванні на причини (умови) суб'єктами профілактики; тощо);

д) спеціальне попередження злочинності (загальна характеристика ефективності системи спеціального попередження злочинності; принципи організації попередження злочинності; планування попередження злочинності; координація спеціального попередження злочинності, тощо);

е) аналіз центральних кримінологічних проблем (вивчення кримінологічних властивостей пияцтва і наркоманії; аналіз злочинності неповнолітніх; аналіз злочинності з обліком її латентності; аналіз феномена віктимності; аналіз основних характеристик рецидивної злочинності тощо).

Кримінологічні дослідження доцільно проводити поетапно, з урахуванням ситуації на об'єкті дослідження, нарощення наукової бази, яка забезпечує ефективність в наступальних діях для боротьби із злочинністю. Такі дослідження повинні максимально використовуватись, як на рівні практичної діяльності, так і для оперативного обміну кримінологічною інформацією, а також у координаційній діяльності. Практичне і методичне керівництво кримінологічними дослідженнями в службах органів внутрішніх справ здійснює Штаб МВС України.

Лекція 9

ТЕМА: КРИМІНОЛОГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ І ПЛАНУВАННЯ ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

9.1. Поняття і мета кримінологічного прогнозування

Управління соціальними процесами, планування діяльності правоохоронних органів і інших суб'єктів попередження злочинності, як необхідний елемент включає прогнозування, сутність якого полягає у виявленні і передбаченні об'єктивних тенденцій розвитку. Однак пророкувати розвиток тих чи інших явищ у майбутньому може не кожен, а лише люди, які вміють збирати і систематизувати інформацію, вибирати з неї, та що може стати основою для рішення поставленої задачі. Наприклад, такий відомий історичний факт. Ще до приходу Гітлера до влади, у швейцарській пресі з'явилися статті, де вказувалося точний час і місце нападу Німеччини на Польщу, а також початок Другої світової війни. Німецькі спецслужби викрали їхнього автора, швейцарського журналіста, і спробували випитати в нього джерела інформації. Але журналіст зумів довести, що він аналізував не шпигунські повідомлення, а німецьку партійну пресу. Тобто здатність людини до аналізу багато чого змінює. Однак для цього крім здібностей, необхідні знання в багатьох галузях наук і насамперед таких, як історія, соціологія, психологія, кримінологія і т.ін. У даному випадку мова йде про прогнозування злочинності, тобто кримінологічне прогнозування.

Під час аналізу будь-якого суспільного явища, з-поміж кримінологічно важливого, у процесі його розвитку, у ньому завжди

можна знайти залишки минулого, основи сьогодення і зачатки майбутнього. Злочинність, окреме діяння, трансформація соціально поблажливої поведінки в суспільно небезпечну, формуються на основі сьогодення, мають глибокі корені в минулому і визначаються (значною мірою) можливе майбутнє. Необхідно навчитися відбирати передбачувані варіанти майбутнього, що закономірно впливають з минулого і сьогодення і погоджуються з майбутнім. Це непросто, але у певних межах і на відповідному рівні теоретичної підготовки з допомогою практичного досвіду, можливо.

Кримінологічний прогноз (передбачення, пророкування) – це ймовірне, науково обгрунтоване судження про майбутній стан злочинності, її детермінанти і можливості впливу на неї у певний період.

Сам процес одержання, обробки й аналізу необхідної для прогнозу інформації називають прогнозуванням.

У кримінологічному прогнозуванні необхідне використання: а) статистичних даних і результатів вибіркового дослідження не менше ніж за 10 попередніх років, що характеризують стан і тенденції соціальних процесів, стійко й інтенсивно впливають на злочинність: демографічних, економічних, політичних, соціально-психологічних, організаційно-управлінських і ін; б) даних про передбачувані зміни стану і тенденції цих процесів на прогнозований період; в) статистичних даних і результатів вибіркового дослідження, що характеризують не менше ніж за 10 попередніх років стан і тенденції “фонових явищ” злочинності; г) статистичних даних і результатів вибіркового дослідження, що характеризують не менше ніж за 10 попередніх років стан і динаміку злочинності – у цілому за видами, за контингентами злочинців, за територіальним розподілом, за об’єктами зазіхання, за мотивацією і способами тощо; г) статистичних даних і результатів вибіркового дослідження, що характеризують обсяг, структуру, результати, тенденції практики застосування заходів профілактики і кримінально-правових заходів за той же період; д) даних про передбачувані на прогнозований період зміни у правовому регулюванні, організації і ресурсному забезпеченні боротьби зі злочинністю і їхнім впливом на стан злочинності, що відбулися за 10 попередніх років; е) даних про стан і тенденції суспільної думки на момент підготовки прогнозу про зіставлення даних за одиниці попередні роки; є) даних про нові види злочинів, нові форми

і способи злочинних дій; ж) даних про злочини, що мають міжрегіональний характер; з) інформації про стан і прогнози злочинності, боротьби з нею в суміжних регіонах і суміжних державах.

Мета кримінологічного прогнозування – визначення тих умов (соціальних явищ, процесів, напрямку карної політики тощо), за яких стали можливими позитивні зміни стану злочинності. У той же час кримінологічне прогнозування дозволяє вчасно нейтралізувати чи послабити дію ряду криміногенних детермінант, прийняти найбільш ефективні профілактичні чи інші заходи впливу на злочинність з урахуванням можливої небезпеки її наслідків у майбутньому (своєрідне «попередження»).

Від кримінологічного прогнозування не слід очікувати точних даних про кількість можливих злочинів, про детальну характеристику передбачуваного діяння конкретної особи, про точні терміни криміналізації чи декриміналізації діянь. Мета кримінологічного прогнозування полягає не в одержанні точних кількісних та інших показників, а у виявленні, як уже було сказано, можливих тенденцій і закономірностей розвитку злочинності, поведінки конкретних осіб чи настання інших кримінологічних процесів.

Прогнози злочинності головним чином відповідають на запитання, як можуть змінюватися її показники в залежності від передбачуваних змін усієї сукупності причин і умов, що в основному її визначають.

9.2. Види прогнозів і методи кримінологічного прогнозування

За часом прогнози поділяються на короткострокові, середньострокові і довгострокові.

Короткострокові прогнози (терміном до одного-двох років) обслуговують поточні завдання по боротьбі зі злочинністю. Здебільшого, короткострокові прогнози досить достовірні (зрозуміло, з переліком вищезгаданих даних).

Середньострокові прогнози (терміном до трьох-п’яти років) дозволяють враховувати можливий вплив на злочинність і зміну явищ її макросоціального рівня; використовувати можливий антикриміногенний потенціал цих явищ і процесів; вчасно розроб-

ляти адекватні заходи для нейтралізації чи ослаблення можливих криміногенних наслідків; підготовка відповідних людських, матеріальних та інших ресурсів; тощо.

Довгострокові прогнози (до десяти-п'ятнадцяти років) при існуючих методиках можуть давати лише деякі загальні оцінки можливих тенденцій злочинності. Такі прогнози вирішальним чином залежать від ступеня точності відображення в економічних і соціальних прогнозах тенденцій тих явищ, що найбільш інтенсивно впливають на злочинність.

Існують думки, що з метою підвищення боротьби зі злочинністю бажано було б мати розроблений прогноз на добу, декаду, місяць, квартал (надкороткочасні).

Усі названі види кримінологічного прогнозування мають інтернативний (тобто постійно повторюваний, циклічний) характер, який за своєю суттю є безупинним, таким, що потребує систематичних уточнень надходження нових даних про злочинність.

Організація даної діяльності повинна мати такі етапи: аналіз кримінологічної обстановки – прогнозування злочинності, її окремих видів і інших кримінологічно важливих явищ у визначеному майбутньому – розробка і планування заходів щодо їхнього попередження – практичне проведення запланованої роботи, а далі за тією самою схемою: аналіз кримінологічної обстановки з урахуванням результатів проведеної роботи, корекція прогностичних висновків і т.ін.

Усі важливі рішення за контролем злочинності, з поміж яких криміналізація і декриміналізація діянь, торкаються інтересів багатьох верств і груп населення. У цих умовах практична (законодавча) реалізація навіть самого точного прогнозу про кримінальну небезпеку, що насувається, прийняття адекватних рішень окремими політичними силами може бути відсунута на невизначений час.

Так сталося в Україні, наприклад, при криміналізації організованої злочинної діяльності чи при розробці більш ефективного контролю корупційної діяльності. І в тому, і в іншому випадку розпочаті заходи, недостатньо адекватні і надзвичайно спізнілі, хоча прогноз інтенсифікації цих явищ був давно очевидний.

Наведені факти можуть служити класичними прикладами відставання соціального контролю над злочинністю від її інтенсивних кількісно-якісних змін.

Прогнозування кількісно-якісних змін, тенденцій і закономірностей злочинності в найближчому майбутньому можна отримати багатьма методами. У науці прогностиці їх нараховується понад 150.¹ З величезного арсеналу прогностичних методик кримінологія запозичила лише ті, котрі на сучасному етапі розвитку науки і практики застосовні для передбачення тенденцій злочинності. До них відносяться: 1) екстраполяція; 2) метод експертних оцінок; 3) моделювання. Кожний з них має свої переваги і недоліки. Їхнє комплексне використання підвищує вірогідність прогностичних даних.

Екстраполяція (від лат. Extra – поза, понад; polire – робити гладким) являє собою поширення висновків, отриманих при вивченні минулої і сучасної злочинності, на її майбутні тенденції. А оскільки злочинність і пов'язані з нею явища мають динамічні і структурні показники, виражені в абсолютних і відносних величинах, то і на майбутнє вони можуть передбачатися шляхом продовження наявних тенденцій у тих самих кількісних одиницях.

Точність прогнозу злочинності, розрахованого методом екстраполяції, відносна. При виробленні екстраполяційного прогнозу зазвичай виходять з того, що соціальні, економічні, демографічні, а також інші суто кримінологічні явища і процеси в основі своїй зберуться більш-менш незмінними в прогнозованому майбутньому. Приватні відхилення можуть не прийматися в розрахунок, тому що вони не змінюють загальних глобальних тенденцій. Але суспільство – система відкрита і його майбутнє не лише продовження минулого і сьогодення. Соціальні мутації можуть виникнути майже несподівано. Наприклад, війни, революції й інші соціальні потрясіння чи навмисні перекручування даних реєстрованої злочинності можуть зробити ці висновки зовсім ненадійними.

Екстраполяція застосовна при короткочасних прогнозах. Чим менший термін прогнозу, тим вище може бути його точність, оскільки зміни в суспільстві при незначних термінах прогнозу точніше прораховуються.

Експертна оцінка здійснюється шляхом з'ясування думки наукових і практичних працівників, спеціально відібраних за оз-

¹ Лунев В.В. Кримінологическое прогнозирование // Кримінологія: Учебник. – М., 2000. – С. 257.

наками стажу, кваліфікації, кола інтересів та знань про майбутній рівень і структуру злочинності, а також про процеси і явища, що інтенсивно впливають на її тенденції.

Цей метод придатний для середньострокового і довгострокового прогнозування при відсутності необхідної основи використання інших, більш точних, прогностичних методик. Його недоліками є суб'єктивний і неформалізований характер прогностичних оцінок.

Підвищити їхню надійність і перевести в кількісні показники допомагають такі способи: а) правильний підбір експертів; б) всебічна оцінка їхньої компетенції; в) продумана й обґрунтована методика опитування; г) застосування статистико-математичних прийомів узагальнень експертних оцінок; д) розрахунок ступеня погодженості (конкордації) думок експертів; е) зіставлення експертних оцінок з результатами об'єктивних методів прогнозування злочинності тощо.¹

Метод моделювання злочинності в прогностичних цілях припускає побудову моделей злочинності, аналіз яких у різних обставинах може замінити у певних межах вивчення майбутньої злочинності. Під моделлю в широкому розумінні мається на увазі реальний чи уявний образ (зображення, опис, схема, креслення, графік і т.п.) чи прообраз яких-небудь об'єктів (явищ), використовуваний за певних умов як їх "заступника". Створення задовільної моделі злочинності з метою її вивчення і прогнозування досить перспективне. Її функції можуть виконувати лише ідеальні моделі, побудовані у виді схем, формул, матриць. На сьогоднішній день існує два напрямки математичного моделювання злочинності: а) моделювання злочинності у вигляді рівняння множинної регресії; б) матричне моделювання злочинності. На основі великої статистичної звітності в Україні, що охоплює тисячі показників, і широкого застосування комп'ютерної техніки при їхньому аналізі, застосування математичного моделювання з метою прогнозування злочинності цілком реальне.

Моделі злочинності у вигляді рівнянь множинної регресії являють собою багатофакторні утворення, що як приклад умовно можна описати комплексом щодо простих рівнянь:

$$y = a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3... + a_nx_n,$$

¹ Лунев В.В. Зазн. робота. – С. 260.

де: y – умовне (прогнозоване) число злочинів; $a_1, a_2, a_3... a_n$ – постійні коефіцієнти зв'язку між криміногенними чинниками і злочинністю; $x_1, x_2, x_3... x_n$ – криміногенні чинники.

Наведене рівняння не більше ніж ілюстрація, оскільки реальне використання методу моделювання злочинності досить складне і його практичне здійснення вимагає серйозної математичної підготовки, надійного емпіричного (статистичного і соціологічного) матеріалу і застосування потужних комп'ютерів.

Кримінологічне прогнозування – база планування (програмування) і управління в сфері боротьби зі злочинністю. Воно дозволяє вчасно знайти і реалізувати оптимальні рішення, а не запізнюючись, імпровізуючи, "бити по хвості злочинності".

Поряд із кримінологічним прогнозуванням злочинності як масового явища в науці розглядаються і можливості індивідуального прогнозування злочинної поведінки. Запропоновані методики (як і їхні закордонні аналоги) виходять з розроблення різних варіантів типології особи за особливостями поведінки і повнотою прояву в ній ціннісних орієнтацій і психічних рис.

При цьому необхідно мати на увазі, що принципове здійснення прокування можливої протиправної поведінки конкретної особи не фатальне, а ймовірне. І воно не повинне ототожнюватися зі сповзанням до теорії небезпечного стану "потенційного злочинця", що пропонує прийняття превентивної регресії до цих суб'єктів.

Індивідуальні прогнози повинні служити гуманним методам раннього попередження злочинів шляхом цілеспрямованої виховної роботи з певною категорією громадян і усунення причин антигромадської поведінки, але аж ніяк не можуть бути основою для застосування кримінально-правових чи адміністративних заходів превентивного характеру.

Прогноз майбутньої поведінки осіб, що вже вчинили злочини, обов'язковий для слідчих, прокурорів і суддів у таких випадках: 1) при звільненні винних від кримінальної відповідальності і покарання; 2) при обранні запобіжного заходу у відношенні підслідних і підсудних; 3) при викладі думки прокурора в суді про оптимальну міру покарання для виправлення засуджених; 4) при визначенні судом у дорадчій кімнаті міри покарання підсудним; 5) при винесенні судом визначення про умовно-дострокове звільнення засуджених з місць позбавлення волі тощо.

Прогнозування первинної злочинної поведінки і прогнозування рецидиву вписується у такі ситуації:

«**Латентну**», (або та, що формується) коли сформована кримінальна спрямованість суб'єкта не виявляється зовні, але криміногенні відхилення в спрямованості і мотивації поведінки суб'єкта позначилися. Імовірність передбачення можливої злочинної поведінки в цій ситуації незначна (вона очевидна іноді лише близьким), але дієвість цілеспрямованої профілактичної соціальної допомоги може бути досить високою. Точність прогнозу підвищується в залежності від рівня криміногенності умов життя суб'єкта, його оточення і ступеня їх "відповідності" його домінуючим мотивам;

«**Передуюча злочинній**», коли в поведінці суб'єкта поряд з відхиленнями в спрямованості дій відзначаються аморальні вчинки, адміністративні порушення, які нерідко межують зі злочинами. У цій ситуації суб'єкт може розкрити свій намір, висловлювати погрозу, здійснювати підготовчі дії і т.ін. Імовірність здійснення злочину цими особами відносно висока;

«**Злочинну**», коли суб'єкт вчинив злочин і у відношенні до нього порушена кримінальна справа. У процесі слідства і суду виникає безліч ситуацій, що вимагають прогностичних висновків. Прогнозна інформація його поведінки до вчинення злочину доповнюється характеристикою поведінки винного під час і після його вчинення, а також тими специфічними змінами, що настають у соціально-правовому статусі суб'єкта й у його психології. Точність прогнозу тут може бути досить високою;

«**Після злочинну**», коли суб'єкт відбуває покарання і, наприклад, подається до умовно-дострокового звільнення. У цій ситуації, як і в попередній, прогнозується можливий рецидив. Прогнозна інформація тут доповнюється характеристикою поведінки винного в період відбування покарання і це може підвищити надійність прогностичних висновків, якщо, звичайно, вони робляться не на формальних підставах.¹

Індивідуальне прогнозування – далеко не вирішена проблема як у науці, так і в практиці. Особливо багато помилок у цьому складному питанні трапляється сьогодні. Судова практика, наприклад, переповнена випадками арешту підозрюваних і звільнен-

¹ Лунев В.В. Зазн .робота. – С.264 – 265.

ня з-під варті за формальними підставами (за тяжкістю вчиненого діяння, за внесеною заставою і т.ін.). Наявність формальних основ звільняє від відповідальності слідчих, прокурорів, суддів, але, власне кажучи, не вирішує проблеми. Тому слідчі ізолятори переповнені недосвідченими, випадковими злочинцями, що визнали себе винними і не можуть професійно захищатися чи «відкупитися». Довести провину небезпечного, досвідченого і багатого злочинця, на якого працюють кілька адвокатів, складніше. А якщо і з'являються підстави для їхнього арешту, суди звільняють таких підозрюваних, чи обвинувачуваних під великі застави і вони спокійно зникають з поля зору правоохоронних органів (і навіть із країни) чи «руйнують» справу шляхом залякування або підкупку свідків.

Вирішення проблеми залежить від більш чіткого правового регулювання індивідуального прогнозування шляхом поглибленого вивчення особи винного, мотивації його поведінки і розроблених на цій основі доступних методів індивідуального прогнозування.¹

До них відносяться ті самі методи: екстраполяція, експертні оцінки і моделювання. Збігаючись за назвою з методами прогнозування злочинності, вони мають інший конкретний зміст.

Метод екстраполяції у тому вигляді, у якому він застосовується для прогнозування злочинності, придатний для прогнозування індивідуальної злочинної поведінки лише на рівні дедуктивного підходу при доборі найбільш криміногенних (маргінальних) груп громадян. На рівні індуктивного підходу його застосування специфічне.

Він являє собою поширення раніше виявлених суб'єктом своїх асоціальних схильностей до можливої майбутньої поведінки. В основі такої екстраполяції лежить відоме положення: "людина є не що інше, як ряд його вчинків".² Продовження цього ряду в майбутньому і є прогнозування шляхом своєрідної екстраполяції.

Метод експертних оцінок доповнює екстраполяцію. На відміну від прогнозування злочинності він являє собою специфічну форму прогностичного опитування посадових та інших

¹ Див.: Лунев В.В. Мотивация преступного поведения. – М., 1991

² Гегель. Энциклопедия философских наук. Наука логики.– Соч.Т.1. – М: Л, 1929. – С. 236.

осіб (батьків, учителів, вихователів, керівників, працівників міліції тощо), що зобов'язані (чи могли) вивчати і фактично знають ділові, психологічні і моральні якості досліджуваних громадян. Думки цих осіб (яких умовно назвемо групою експертів) можуть мати важливе діагностичне і прогностичне значення.

Метод моделювання злочинної поведінки в прогностичних цілях припускає побудову відповідних моделей, вивчення яких може змінити у певних межах досліджуваний об'єкт. Під прогностичною моделлю розуміється модель об'єкта прогнозування, дослідження якої дозволяє одержати інформацію про можливий стан об'єкта в майбутньому.

Проблема індивідуального прогнозування злочинної поведінки взагалі і за допомогою математичного моделювання зокрема, знаходиться в стадії наукової і практичної розробки. Можливо подальша комп'ютеризація обліку населення, правопорушників, злочинів, умов їхнього скоєння й інших кримінологічно важливих обставин дозволить вирішити її більш ефективно.

9.3. *Поняття і задачі кримінологічного планування*

Кримінологічне планування (програмування) – розробка цілей і задач боротьби зі злочинністю, шляхів і засобів їхнього вирішення і забезпечення (нормативного, інформаційного, ресурсного тощо) на певний період.

Таким чином, якщо прогнозування рекомендує ті чи інші заходи, засоби і методи, то планування визначає точний, конкретний перелік заходів, засобів і методів боротьби зі злочинністю для досягнення конкретної мети. Іншими словами можна сказати так: прогноз визначає те, що може відбутися з тим чи іншим ступенем імовірності в майбутньому; план – це те, що необхідно зробити.

Слід відзначити, що в ході розробки плану профілактики злочинів, постановка мети для планування не повинна здійснюватися апіорно (лат. – з попереднього), заходи, спрямовані на нейтралізацію негативних явищ, що обумовлюють вчинення злочинів, повинні витікати з конкретної обстановки в регіоні, на окремому об'єкті і т.ін.

Кримінологічне планування в цілому повинно розглядатися як складова частина єдиної системи державного планування, економічного і соціального розвитку суспільства. При цьому важли-

во пам'ятати, що в попередженні злочинності комплексність планування дасть реальні результати в тому випадку, якщо цей принцип буде пронизувати всі етапи: а) передплановий аналіз злочинності; б) вироблення заходів; в) реалізацію планових завдань.

Перший етап планування можна охарактеризувати як аналітико-прогностичний. Вихідну інформацію для нього дає аналіз таких явищ: а) злочинності й особи злочинців; б) інших правопорушень (насамперед «фонових явищ»); в) вплив загальносоціальних (економічних, політичних, ідеологічних тощо) заходів на злочинність; г) вплив на неї спеціальних кримінологічних заходів, з-поміж яких результативність роботи правоохоронних органів.

Наступний етап планування (розробка програми-директиви з виконання поставлених завдань) – це виділення провідних напрямків у попереджувальній діяльності.

З огляду на те, що реальні можливості суспільства в окремі періоди обмежені, одночасне, однаково інтенсивне вирішення всіх задач боротьби зі злочинністю неможливе. Тому серед них слід виділити найбільш важливі і намітити заходи для їх вирішення. Це зовсім не означає згорання діяльності у інших напрямках попереджувальної діяльності, профілактика повинна здійснюватися. У кримінологічній літературі зроблено спробу виробити своєрідну типову структуру плану попередження правопорушень. В основному всі запропоновані варіанти структури включають такі розділи: а) організаційні заходи; б) боротьба з пияцтвом і наркоманією; в) попередження рецидивної злочинності; г) попередження злочинів на вулицях і в громадських місцях; д) попередження правопорушень серед неповнолітніх; е) попередження економічної злочинності; є) попередження злочинів проти державної, колективної і приватної власності; ж) попередження злочинних порушень правил охорони праці і техніки безпеки; з) попередження злочинів, скоєних за небережністю, тощо.

Після завершення розробки і затвердження плану профілактики настає найбільш відповідальний етап – його виконання, що може забезпечити: а) проведення організаційних заходів (доведення до відома всіх суб'єктів профілактики завдань плану; забезпечення інформацією про стан і тенденції злочинності в регіоні; взаємна інформація про виконану роботу відповідно до плану і досягнутих результатах, координування дій суб'єктів профілактики з виконання планових завдань; моральне і матеріальне стимулювання і т.ін.); б) контроль за його виконанням.

Під час контролю виконання плану застосовують два основних методи:

Аналіз статистичних даних і звітних документів, що характеризують стан злочинності, ступінь поширення правопорушень і окремих асоціальних явищ, на нейтралізацію яких було спрямовано заплановані заходи, своєчасність їхнього проведення, повнота залучення суб'єктів профілактики для реалізації плану.

Безпосереднє спостереження і вивчення досягнутих результатів у процесі реалізації запланованих заходів.

Найбільший ефект досягається, коли ці обидва методи застосовуються у поєднанні.

9.4. Види кримінологічного планування

Існують такі види планування:

За термінами плани бувають короткострокові, середньострокові і довгострокові.

Короткострокове кримінологічне планування розраховане зазвичай на квартал, півріччя, рік і орієнтовано на рішення поточних завдань, що випливають з існуючої і прогнозованої на найближчий період обстановки.

Середньострокове і довгострокове планування, що виходить із прогнозів на ці ж періоди, орієнтовано на визначення перспективи боротьби зі злочинністю, постановку триваючих завдань і визначення шляхів і засобів їхнього рішення. Ці види планування розробляються зазвичай на ті самі терміни, що і відповідне прогнозування, тобто середньострокове – до 5 років, а довгострокове (перспективне) – до 10 – 15 років.

За масштабами кримінологічне планування поділяється на: регіональне, місцеве та планування на окремому об'єкті.

За складом учасників і за їхньою роллю на: комплексне територіальне (державне, регіональне, місцеве), міжвідомче, відомче.

За спрямованістю на: територіальне, галузеве.

За предметами на: охоплює боротьбу зі злочинністю в цілому і за видами, або лише боротьбу з окремими видами злочинності.

В органах внутрішніх справ існують такі види планів: а) перспективні (п'ятилітні); б) річні; в) квартальні. Останні два можна назвати поточними.

Крім того в ОВС створюються спеціальні плани (з забезпечення громадського порядку під час проведення суспільно-політичних, спортивних, культурних та інших заходів, з попередження і припинення групових правопорушень, розшуку та затримання збройних злочинців, що переховуються, з розшуку викраденого автотранспорту, на випадок виникнення надзвичайних подій і стихійних лих, оперативного-розшукових заходів і слідчих дій із конкретних справ).

Існують також комплексні, цільові і регіональні плани (програми). Наприклад, у боротьбі з наркоманією, організованою злочинністю і корупцією тощо.

Примірна структура плану ОВС у боротьбі зі злочинністю складається з таких розділів:

- висновки й оціночні показники, аналіз за попередній період;
- організаційні заходи;
- попередження злочинів і посилення правопорядку;
- розкриття і розслідування злочинів, розшук злочинців;
- забезпечення безпеки дорожнього руху і пожежної безпеки;
- робота з кадрами і посилення законності;
- питання господарсько-фінансової діяльності.

Заходи щодо роботи зі спецапаратом складаються у вигляді окремого додатка до плану.

У роботі дільничних інспекторів міліції передбачається ведення особистого місячного і щоденного плану в робочому зошиті.

Лекція 10

ТЕМА: ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

10.1. *Поняття попередження злочинності*

За останні десятиліття в усьому світі спостерігається, як це не сумно, значний ріст злочинності, що викликає природну заклопотаність усіх органів, що ведуть з нею боротьбу. Зокрема, у підсумковому документі, підписаному членами Комітету ООН з попередження злочинності на 11-й сесії, зазначалося: “Наступив час, коли терпіння перестало бути чеснотою, коли одних добрих намірів мало, коли людська трагедія стає настільки глибокою, що чесні люди повинні або знайти дійові заходи для боротьби зі злочинністю, або втратити повагу до самих себе”.¹

Особливу тривогу викликає ріст злочинності маргінальних прошарків, головним чином молодіжних, що залишилися на узбіччі реформ і приватизації, на узбіччі навчання і скільки-небудь престижних форм суспільно-корисної зайнятості. До них примикають біженці і незаконні емігранти з інших країн. Багато хто з них уже зараз добре освоїли кримінальні уроки нецивілізованого ринку і нічого не вміють робити, крім вчинення злочинів.

Домінуючою кримінологічною тенденцією на найближчі роки залишається постійний ріст злочинності у світі, підвищення її тяжкості і суспільної безпеки з одночасним відставанням соціально-правового контролю від зростаючої мобільної і мімікруючої криміналізації суспільних відносин. Ефективність і гуманність знову “зіштовхуються чолами”, за їхнім протистоянням приховані більш глибокі причини.

Саме тому людське співтовариство наприкінці ХХ століття виявилось в кримінальному капкані, вирватися з якого без критичного перегляду усталених стратегій, ймовірно, не вдається.

¹ Советское государство и право. — 1991. — № 2. — С. 2.

Тоталітаризм різних забарвлень (комуністичний, фашистський, націоналістичний, релігійно-фундаменталістський тощо), якому характерні надзвичайна жорстокість і насильства може приборкати традиційну кримінальну злочинність, але він сам кримінальний за своєю внутрішньою природою і методами управління суспільством, що по суті є злочинністю влади щодо свого народу.

Ліберальна демократія, що є магістральним напрямком політичного і гуманістичного розвитку людського співтовариства у поточному сторіччі, відкидає дискреційні зловживання (злочини) влади проти свого народу і порушення його невід’ємних прав, але вона усе менш задовільно справляється з інтенсивно зростаючою, діючою без правил і визнаючи тільки грубу силу злочинністю. Демократична влада, борючись зі злочинністю, діє в межах демократично прийнятих законів, але це не рятує її від корупції й інших посадових зловживань, хоча вони менш небезпечні, ніж репресії тоталітарного режиму. Явно безпомічним у боротьбі зі злочинністю на сучасному етапі уявляється український лібералізм, що відкидає (через острах докору в авторитарних прагненнях) ефективний соціально-правовий контроль.

Найближче майбутнє людство — це вільне демократичне суспільство, але з надійним диференційованим і жорстким соціально-правовим контролем за реальними і можливими кримінальними процесами. Саме за процесами, а не за людьми. Тільки на цьому шляху можна буде утримувати злочинність і інші девіації на соціально терпимому рівні. Не випадково девізом Десятого конгресу ООН з попередження злочинності і кримінального правосуддя був: “Менше злочинності, більше правосуддя”. У ньому виражена основна стратегія боротьби зі злочинністю нашого часу.¹

Слід зазначити, що в процесі історичного розвитку людство використовувало два основних способи протидії злочинним зазіханням: покарання за вчинення злочину і попередження злочинів.

Не дивлячись на незаперечне значення справедливого, своєчасного і невідворотного покарання злочинця, для стримування злочинності і забезпечення суспільного спокою, по мірі розвитку людської цивілізації усе більш зміцнювалося усвідомлення того, що саме попередження злочинності — найбільш перспективний

¹ Лунев В.В. Криминологическое прогнозирование // Криминология : Учебник. — М., 2000. - С. 277-278.

спосіб боротьби з цим явищем. Уже великі просвітителі XVIII століття сформулювали положення про те, що гарний законодавець повинен піклуватися не стільки про покарання за злочини, скільки про те, щоб їх попередити і насамперед шляхом поліпшення вдач (Монтеск'є, Бекарія); про те, що попередження злочину повинне бути справжнім змістом юстиції цивілізованого співтовариства (Вольтер). Справедливість цих положень підтверджували і наступні покоління теоретиків і практиків боротьби зі злочинністю.

Три основних моменти переконують у пріоритетності попередження злочинів (злочинності). По-перше, не дати вчинитися злу завжди краще для можливих жертв зазіхань (як і для суспільного спокою і безпеки в цілому), а ніж карати за уже вчинене зло. По-друге, ефективність: протидіючи вчиненню конкретних злочинів і їхніх певних груп (видів), держави і суспільства впливають на сам ґрунт, на якому вони виникають, отже, не дають і надалі виникнути подібним злочинам. По-третє, величезна економія ресурсів суспільства за рахунок зменшення його непродуктивних "витрат". Розрахунки в Росії, наприклад, показали, що попередження тільки одного вбивства запобігає економічним збиткам на суму близько 1,5 млн. деномінованих рублів, не говорячи вже про збитки для відтворення населення, виховання дітей, обороноздатності країни і т.д.¹

У юридичній літературі немає єдиної думки з приводу визначення понять "попередження" і "профілактика" злочинів. Одні автори вважають, що зміст поняття "попередження" ширше за поняття "профілактика". Інші навпаки - поняття "профілактика" ширше за поняття "попередження". Не вдаючись у полеміку з даного питання, відзначимо, що у практичній діяльності суб'єктів з боротьби зі злочинністю, як правило, ці два поняття трактуються як тотожні.

У кримінології попередження злочинності розглядається як багаторівнева система державних і громадських заходів, спрямованих на:

а) з'ясування й усунення будь-якого посилення причин злочинності, окремих її видів, а також умов, що їй сприяють, та їх нейтралізацію;

¹ Миньковский Г.М. Предупреждение преступности. Общие проблемы // Криминология: Учебник. - М. - 2000. - С. 280.

б) з'ясування й усунення ситуацій на певних територіях чи у певному середовищі, які безпосередньо мотивують чи провокують вчинення злочинів;

в) виявлення в структурі населення груп підвищеного кримінального ризику і зниження цього ризику;

г) виявлення осіб, поведінка яких указує на реальну можливість вчинення злочинів, і справляння на них стримуючого і коригувального впливу, а у випадку необхідності — і на їхнє найближче оточення.¹

Як і будь-яка інша сфера соціального управління, профілактика злочинності повинна відповідати принципам законності, демократизму, гуманізму, справедливості, наукової обґрунтованості.

Формування профілактики злочинів як наукової і навчальної дисципліни у нашій країні бере свій початок у другій половині 60-х років минулого століття.

На жаль, у 80-і роки, коли міністром внутрішніх справ СРСР був призначений В.Ф. Федорчук, профілактиці злочинів була нанесена істотна шкода. Як відомо, служби профілактики були визнані малоефективними, у зв'язку з чим було вирішено їх взагалі скасувати у структурі ОВС. Слід відзначити, що подібне відношення до профілактичної діяльності і сьогодні серед працівників міліції має місце, хоча робота з удосконалювання цієї діяльності постійно проводиться.

Предмет попередження злочинів включає наступні елементи:

- саме поняття попереджувальної діяльності;
- суб'єкти й об'єкти цієї діяльності;
- її види, форми і методи;
- організаційні і правові основи;
- тактика і методика здійснення запобіжних заходів;
- особливості профілактики окремих видів злочинів.

Цілі попереджувальної діяльності повинні співвимірюватися зі станом і можливостями суспільства. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства ставити завдання на перспективу, а тим більше на даний момент - ліквідацію злочинності, її подолання і т.д. є утопією.

На жаль, післяреволюційний період нашої історії буває прикладами, коли політичне керівництво країни висувало нереальні

¹ Див., наприклад: Миньковский Г.М. Зазн. робота. - С. 280.

цілі боротьби зі злочинністю. Так, у середині 30-х років як найближча ставилася мета покінчити зі злочинністю неповнолітніх; у 60-80-і роки матеріалами з'їздів правлячої комуністичної партії містилися валюнтаристські формулювання про те, що у державі створені всі передумови для ліквідації злочинів, або вимагали негайно викоринити ті чи інші види злочинів. Наприклад, М.С.Горбачов обіцяв до початку 90-х років покінчити з організованою злочинністю. Безсумнівно, подібні "цінні вказівки компроментували створену в радянський період і в принципі досить ефективну систему попередження злочинності; правозастосовна практика ж відповідала на них масовим укриттям злочинів в ім'я належних звітних показників.

Сьогодні, враховуючи стан криміногенної обстановки в Україні, уявляються реальними такі цілі на найближчі 3-5 років (динаміка соціальної ситуації не дає реалістичних підстав сформулювати науково-обґрунтовані цілі на більш тривалий період):

– протидія криміногенним процесам і явищам у суспільстві на всіх рівнях – глобальному, локальному, індивідуальному; стримування злочинності;

– попереджувальне усунення загроз правом, свободам і законним інтересам громадян, інтересам суспільства і держави у зв'язку з можливістю переходу частини членів суспільства на шлях вчинення злочинів;

– корекція життєвої позиції і поведінки таких членів співтовариства, умов їхньої життєдіяльності для забезпечення ресоціалізації; сприяння створенню і зміцненню у суспільстві демократичної, економічної, політичної, соціальної і психологічної стабільності, атмосфери суспільного спокою і громадської безпеки.

10.2. Суб'єкти й об'єкти попереджувальної діяльності

Суб'єктами попередження злочинності є державні органи, громадські організації (об'єднання) і колективи, а також різні приватні структури (господарські, навчальні, благодійні та ін.) і громадяни, що цілеспрямовано здійснюють на різних рівнях і в різних масштабах профілактичну діяльність, наділені у зв'язку з цим певними правами й обов'язками і несуть відповідальність за їхню реалізацію.

Виділяються: а) неспеціалізовані суб'єкти, для яких задачі профілактики похідні від основних, більш загальних задач (наприклад, навчальні заклади); б) спеціалізовані, для яких профілактика є основним завданням (наприклад, правоохоронні органи).

Для ефективного функціонування системи суб'єктів профілактики необхідно, щоб для учасників профілактичної діяльності були чітко визначені об'єкти впливу і цілі діяльності, не дублювалися їх функції, забезпечувалася їхня взаємодія, коло повноважень мали методичну і правову регламентацію, реалізація задач і цілей профілактики здійснювалася підготовленими до цієї роботи кадрами.

Щодо об'єктів профілактики, у кримінологічній літературі побутує загальноновизнана точка зору, відповідно до якої до таких відносяться: злочинність і її види; причини й умови її що породжують; осіб, що вчинили злочини, а також окремі "фонові явища".

Повноваження найбільш важливих суб'єктів профілактики:

Місцеві органи влади і управління на своїй території:

- здійснюють загальне управління всіма суб'єктами профілактики, розробляють і приймають комплексні програми і плани соціально-економічного розвитку регіонів;
- скасовують і припиняють акти керівників підприємств, установ, організацій, видані з порушенням закону;
- формують і створюють фонди, що забезпечують функціонування всіх суб'єктів профілактики;
- забезпечують профілактичну пропаганду у засобах масової інформації, контролюють репертуар кіновідеофільмів, що пропагують культ жорстокості, насильства, громадську аморальність, проституцію.

Комітети, комісії, ради по профілактиці правопорушень здійснюють:

- координацію діяльності державних і правоохоронних органів, трудових колективів, громадських формувань і громадян з профілактики правопорушень;
- розробку на основі кримінологічних прогнозів комплексних програм профілактики правопорушень і контроль за їхнім виконанням;
- організацію проведення правового навчання і юридичної допомоги населенню.

Правоохоронні органи:

1. Органи внутрішніх справ:

- постійно аналізують криміногенну (оперативну) обстановку, вносять пропозиції в плани соціально-економічного розвитку і програми боротьби зі злочинністю і профілактики правопорушень;
- виявляють, реєструють і вживають заходів профілактичного впливу на основі достовірних даних до осіб, що порушують закони, правопорядок, правила проживання;
- вносять пропозиції на адресу державних органів, підприємств, установ, організацій, про усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень, вживають заходів реагування до посадових осіб, конкретних правопорушників;
- надають органам і громадянам на їх запити інформацію про вироблену профілактичну роботу і стан правопорядку.

2. Органи прокуратури:

- здійснюють нагляд за законністю і профілактичною діяльністю всіх державних органів, громадських організацій і громадян.

3. Суди:

- відповідно до законодавства про судоустрій і судочинство приймають рішення про необхідність вжиття заходів по усуненню причин і умов вчинення правопорушень, реєстрації осіб з антигромадським способом життя, застосуванні заходів індивідуальної профілактики.

4. Органи юстиції:

- ведуть роз'яснення і пропаганду законодавства, що регламентує профілактичну діяльність, виконують інші функції, що мають профілактичне значення.

5. Адвокатура:

- у межах своєї компетенції розкриває факти порушень прав і законних інтересів громадян, державних і громадських організацій, вносить пропозиції у відповідні органи про усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень.

6. Навчальні заклади:

- взаємодіють з державними і громадськими організаціями з питань профілактики правопорушень серед учнів і студентів;
- забезпечують правове навчання і виховання учнів, пропаганду дотримання законності, виховно-профілактичну роботу з чунями, які допускають антигромадські прояви і перебувають на обліку, та їхніми батьками;

- вивчають та узагальнюють проведену профілактичну роботу серед учнів і студентів і вносять пропозиції до місцевих Рад депутатів, зацікавлених державних органів і громадських організацій по її поліпшенню;

- вживають заходів щодо охоплення навчанням підлітків шкільного віку, які не навчаються і не працюють, надають допомогу у їх працевлаштуванні, а також надають допомогу у працевлаштуванні випускникам середніх шкіл і закладів профтехосвіти.

7. Органи й установи охорони здоров'я:

- виявляють підприємства, організації, установи, діяльність яких заподіює шкоду здоров'ю людей і створює таку погрозу; при наявності законних підстав припиняють їхню роботу, застосовують до винних посадових осіб заходу впливу, передбачені законом;

- виявляють і у встановленому порядку обліковують осіб, що страждають алкоголізмом, наркоманією, венеричними захворюваннями, психічними розладами, хворих на СНІД, забезпечують їхнє лікування, інформують про них ОВС у випадках, передбачених законом;

- здійснюють пропаганду медичних знань з профілактики зазначених захворювань;

- у повному обсязі оформляють медичні документи, необхідні для направлення хворих злісних порушників на примусове лікування у спеціальні лікувально-виховні установи. Забезпечують ізоляцію і лікування осіб, що страждають психічними захворюваннями, схильних до суспільно небезпечних діянь.

8. Органи державного управління, підприємства, установи, організації, їхні трудові колективи:

- здійснюють профілактику правопорушень у межах своєї компетенції, взаємодіють із правоохоронними органами при здійсненні заходів загальної й індивідуальної профілактики;

- беруть участь у розробці комплексних програм, планів профілактики правопорушень, проводять роботу з їх реалізації, виховання громадян у дусі дотримання законів;

- забезпечують охорону довіреного майна, пропускний режим, дотримання правил техніки безпеки, вчасно вживають заходів по виконанню та дотриманню профілактичних розпоряджень, повідомлення правоохоронних органів про причини й умови, що сприяють вчиненню правопорушень тощо.

10.3. Правове регулювання попереджувальної діяльності органів внутрішніх справ

Діяльність з попередження злочинності передбачає її правове забезпечення, регулювання.

Під правовим регулюванням розуміється здійснюване за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних розпоряджень і ін.) нормативно-організаційний, результативний вплив на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування, охорони, розвитку відповідно до вимог економічного базису, суспільними потребами даного соціального ладу.¹

Таким чином, предметом правового регулювання є суспільні відносини певного виду.

Виникає питання, які саме суспільні відносини піддаються правовому регулюванню у сфері профілактики злочинів. Відповідь на це питання залежить від того, у якому розумінні тлумачаться поняття профілактики злочинів - широкому чи вузькому.

Якщо виходити із широкого розуміння профілактики злочинів як сукупності заходів, що об'єктивно сприяють забезпеченню безпеки основних соціальних цінностей, то до предмета правового регулювання слід віднести чи не всі суспільні відносини, що виникають у зв'язку з цими цінностями.

У тому випадку, коли за основу приймається обмежене тлумачення поняття профілактики злочинів - як цілеспрямованої діяльності з попередження кримінально-правових діянь, предметом правового регулювання виступають тільки ті суспільні відносини, що складають у сфері цієї діяльності. При такому підході заборони, установлені кримінальним законом, виступають у вигляді переліку найбільш важливих соціальних цінностей, забезпечення недоторканності яких являє собою сенс існування системи профілактики злочинів. Іншими словами, кримінальний закон не регулює суспільні відносини в сфері профілактики злочинів, а окреслює межі цієї сфери, відокремлює її від усіх інших сфер соціального управління.

Сказане ні якою мірою не применшує загальпревентивного значення кримінального закону. Однак одноголише проголошен-

¹ Алексеев С.С. Общая теория права. — М., 1981. — Т. 1. — С. 289.

ня деяких діянь забороненими і караними недостатньо для того, щоб забезпечити безпеку найважливіших соціальних цінностей. З цих позицій профілактика злочинів являє собою самостійний спосіб досягнення тих же кінцевих цілей, що стоять і перед кримінальним законом, а тому не може регулюватися останнім.

Застосування норм кримінального права має безперечне попереджувальне значення. Відомо, що головна мета призначуваних відповідно до цих норм покарань полягає у тому, щоб не допустити або щонайменше серйозно утруднити повторне вчинення злочинів підданими покаранню (приватна превенція), і вплинути на інших осіб, схильних до протиправної поведінки (загальна превенція). Разом з тим очевидно, що безпосереднім предметом регулювання у таких випадках виступають суспільні відносини, породжені вчиненням злочином.

На відміну від цього суспільні відносини, що утворюють профілактику злочинів, складаються навколо потенційної можливості вчинення злочинів. Отже, і в даному випадку мова йде про різні предмети і, відповідно, про різні засоби правового регулювання.

Юридичні норми, що регулюють суспільні відносини в сфері профілактики злочинів, перетворюють останні в правовідносини, тобто зв'язок між особами через їх суб'єктивні юридичні права й обов'язки. Таким чином, зміст правового регулювання профілактики злочинів полягає насамперед у визначенні прав і обов'язків усіх осіб, задіяних у даній сфері.

Аналізуючи реально існуючий стан правового регулювання профілактики злочинів, слід визнати, що воно не повною мірою відповідає сформованим соціальним потребам. Багато важливих аспектів цієї діяльності ще не урегульовані правом, неспіввимірною великою виглядає питома вага підзаконних нормативно-правових актів у всій сукупності юридичних норм, що регулюють суспільні відносини в сфері профілактики злочинів. Зазначені обставини послужили підставою для розробки і прийняття єдиного закону про профілактику злочинів.

Правове регулювання профілактики злочинів, безперечно, слід розглядати у світлі положень Конституції України; воно здійснюється у трьох основних напрямках: 1) матеріально-правовому; 2) процесуально-правовому; 3) організаційно-управлінському.

Кожен з напрямків включає ті чи інші сфери профілактики. Матеріально-правовий охоплює заходи впливу на її об'єкти,

що мають своєю метою запобігання злочинам, усунення причин і умов, що сприяють їхньому вчиненню, а також заходи, що забезпечують активну участь громадян у такому запобіганні.

Процесуально-правовий напрямок включає систему заходів процесуального, чи точніше сказати, процедурного характеру, що регламентують порядок виявлення об'єктів попередження злочинів, взаємини його суб'єктів і об'єктів, порядок застосування заходів впливу у відношенні останніх і т.д.

Організаційно-управлінський напрямок має своїм змістом нормативне закріплення кола суб'єктів профілактики і її об'єктів. В останньому випадку, зокрема, мова йде про те, у відношенні яких категорій осіб можливо проводити цю діяльність, які їхні ознаки, які категорії необхідно ставити на облік для постійного чи періодичного нагляду за ними і попереджувального впливу на них, якими повинні бути форми обліку цих людей і т.п.

Зі сказаного видно, що переважна більшість правових засобів профілактики злочинів - це адміністративно-правові норми, правовідносини й індивідуальні розпорядження. Багато адміністративно-правових інститутів існують винятково чи переважно для досягнення попереджувальних цілей. Так, адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі, має сенс тільки як засіб профілактики рецидиву злочинів; дотримання дозвільної системи утрудняє, а у деяких випадках виключає використання в злочинних цілях зброї, боеприпасів і т.д.

Норми адміністративного права визначають правовий статус багатьох суб'єктів профілактики злочинів. У зв'язку з цим у першу чергу необхідно згадати Закон України «Про міліцію», що представляє собою основне джерело правового регулювання попереджувальної діяльності ОВС. У ньому, зокрема, у ст. 4 прямо встановлено, що «правовою основою діяльності міліції є: Конституція України, цей Закон, інші законодавчі акти України, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти МВС України, Міжнародна декларація прав людини, міжнародні правові норми, ратифіковані у встановленому порядку».¹

¹ Див.: Закон о милиции. /Приказ МВД Украины - 1991. - № 13. - 17 января.

Як бачимо, у зазначеному пункті Закону приведений вичерпний перелік джерел правового регулювання діяльності ОВС.

Не применшуючи ролі у цій діяльності норм кримінального, кримінально-процесуального й інших галузей права, буде, здається, правильним припустити, що саме в процесі подальшого розвитку адміністративного законодавства знайдуть своє вирішення задачі удосконалювання правового регулювання профілактики злочинів.

При оцінці джерел правового регулювання суб'єктів профілактики злочинів, логічно було б виходити, насамперед, з наступних критеріїв:

Міра відповідності інститутів і норм тієї чи іншої галузі права тим принципам законності, що за своєю суттю захищають не класові, а загальнолюдські, гуманістичні цінності. Такими є: «немає правопорушення без вказівки на те у законі», «немає правопорушення безвинно», «немає правопорушення без покарання», «думки не карані», «не можна карати двічі за те саме», «презумпція невинності, відповідно до якої особа визнається невинною, доки судом не буде доведено зворотнє», «рівність усіх перед законом», «покладання обов'язку доведення вини на органи обвинувачення» і ін.

Міра відповідності закону країни міждержавним договорам і міжнародно-правовим актам, прийнятим ООН.

Міра реалізації законодавством конституційних принципів відповідальності, покарання і звільнення від нього.

Міра відповідності законодавства, його судового і доктринального тлумачення найбільш прогресивним вченням права.

Міра логічної несуперечності усередині правових систем, погодженості їх Загальної й Особливої частин, а також усередині цих частин.

10.4. Класифікація заходів профілактики

У кримінологічній літературі пропонуються різні підстави класифікації заходів профілактики: а) за рівнем попереджувальної діяльності; б) за їх механізмом; в) за обсягом; г) за змістом запобіжних заходів; д) за суб'єктом їхнього виконання та ін.

За рівнем попереджувальної діяльності виділяють дві групи заходів – загальносоціального і спеціально-кримінологічного характеру.

Функція загальносоціальної профілактики послідовно здійснюється на протязі усього прогресивного розвитку суспільства. Загальносоціальне попередження злочинності пов'язане з найбільш значимими і довгостроковими видами соціальної діяльності, великими міхами розвитку економіки, забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян, підтримки культури і моральності, зміцнення законності, соціального захисту населення. Подібні заходи не ставлять перед собою спеціальних цілей боротьби зі злочинністю і попередження злочинів. Однак вони мають важливий кримінологічний аспект, оскільки є основою, платформою спеціальної профілактики, так як їхня спрямованість на вирішення задач соціального розвитку створює передумови обмеження злочинності, протидіє криміногенним чинникам, які її продукують.

Спеціально-кримінологічна профілактика включає заходи, спрямовані саме на усунення, ослаблення, нейтралізацію криміногенних чинників, виправлення осіб, що можуть чи вже вчинили злочини.

Спеціальні кримінологічні заходи попередження злочинності здійснюються державними органами, громадськими організаціями, приватними підприємствами, установами, іншими організаціями і громадянами. Саме спеціальне призначення і цілеспрямованість на боротьбу зі злочинністю відрізняють ці заходи від заходів загальносоціальної профілактики.

У той же час загальносоціальні і спеціальні заходи профілактики взаємозалежні і взаємообумовлені. Вплив загальносоціальних заходів попередження злочинності є ефективним, якщо вони доповнюються спеціальними заходами. Загальносоціальні заходи створюють відповідні базові передумови для реалізації заходів спеціальної профілактики.

За механізмом дії на злочинність виділяють заходи соціально-економічного характеру, організаційно-управлінські, ідеологічні, технічні і правові заходи.

До соціально-економічних відносяться як заходи соціального захисту найбільш уразливих прошарків населення, так і заходи оздоровлення економіки в цілому.

Організаційно-управлінські заходи попередження злочинності спрямовані на усунення помилок і недоліків в управлінні економікою, соціальною сферою, а також правоохоронною діяльністю,

оскільки ці помилки і недоліки є криміногенними чинниками. До групи організаційно-управлінських належать також заходи удосконалення спеціальної профілактики злочинів, її нормативного, інформаційного, методичного і ресурсного забезпечення.

До ідеологічних відносяться заходи попередження злочинності, що усувають чи обмежують криміногенні чинники шляхом і в результаті формування у членів суспільства моральної позиції, орієнтованої на базові загальнолюдські цінності; заходи, що формують у суспільній свідомості нетерпимість до злочинів; заходи підвищення загальної, побутової, правової культури людей.

До технічних заходів відносяться різні засоби і пристосування, що утрудняють перекручування кількісних чи якісних показників при виробництві, реалізації, збереженні, транспортуванні матеріальних цінностей; фальсифікацію банківських операцій; перешкоджаючі проникненню у сховища і житло з метою вчинення крадіжок, розкрадань; виникненню пожеж і т.і. (різні вимірювальні прилади, автомати для фіксування виробничих процесів, засоби сигналізації, автоматичні замикаючі пристрої і т.д.).

Правові заходи профілактики злочинності включають: 1) удосконалення кримінальної, адміністративної, трудової та інших галузей законодавства; 2) наявність правових заборон і обмежень (наприклад, регулювання торгівлі спиртними напоями; 3) правову регламентацію діяльності суб'єктів профілактики; 4) виховання правосвідомості, що повинне досягти рівня дотримання правових норм за особистим переконанням; 5) виховання профілактичної активності особи.

За обсягом і спрямованістю застосування запобіжних заходів відповідно до рівнів злочинності і криміногенних чинників розрізняють загальну, особливу та індивідуальну профілактику.

Загальні профілактичні заходи спрямовані на усунення або нейтралізацію причин і умов злочинності в цілому. Наприклад, комплекс заходів для боротьби з наркоманією слід вважати складовою частиною загальної профілактики злочинів, оскільки наявний тісний зв'язок між наркоманією і злочинністю.

Особливі заходи здійснюються в межах окремих груп злочинів і груп осіб, що характеризуються негативною поведінкою.

Індивідуальна профілактика являє собою конкретизацію загальносоціальних і спеціальних кримінологічних заходів у відно-

шенні окремих осіб. Вона послідовно спрямована на: а) усунення несприятливих впливів на конкретну особу, що можуть привести до формування антигромадської спрямованості і соціально несхвальній поведінці; б) зміну соціально несхвальної поведінки і корекцію орієнтацій і рис особи, які її породжують (якщо її перекручене формування уже мало місце); в) застосування негайних заходів з попередження безпосередньо підготовлюваних злочинів, припинення спроб їх вчинення.

Індивідуальна профілактика у залежності від стадій розвитку перекручених орієнтацій і рис особи і поведінки, що їхньої виражає, і моменту початку попереджувальної діяльності поділяється на сім видів (етапів):

1) ранню профілактику у формі соціального захисту (допомоги), що полягає у виявленні й усуненні несприятливих життєвих умов конкретних осіб, до того, як вони сформували істотні перекручування ціннісних орієнтацій і мотивацій;

2) ранню профілактику у формі поєднання соціальної допомоги і коригувального впливу, якщо вплив несприятливих життєвих умов уже призвів до перекрученої позиції особи і соціально несхвальної поведінки;

3) безпосередню профілактику, коли соціально несхвальна поведінка особи перетворилося у систематичне (кількаразове) вчинення правопорушень, характер яких указує на зростаючу небезпеку переходу на злочинний шлях;

4) профілактику безпосередньої небезпеки вчинення злочину;

5) припинення на стадії підготовки чи замаху на злочин, що включає заходи, спрямовані на те, щоб не допустити продовження вже розпочатого злочину і доведення його до кінця, а також на створення обстановки, що виключає подальшу злочинну діяльність;

б) профілактику за фактом вчиненого злочину, що передбачає своєчасне і справедливе призначення покарання з метою досягнення цілей загальної і спеціальної превенції;

7) профілактику рецидиву на стадії відбування покарання і ресоціалізації після його відбування.

Таким чином, індивідуальна профілактика злочинів здійснюється у відношенні осіб, що:

- не вчиняли протиправних дій, але знаходяться у несприятливих умовах і під їх впливом можуть вчинити такі дії;

- ведуть антигромадський спосіб життя, вчиняють кримінально карані правопорушення, що характеризуються формуванням мотиву і наміру на вчинення злочину, підготовкою до конкретного злочину;

- почали вчинення злочину, але не довели його до кінця;
- вчинили злочин і можуть допустити рецидив.

При цьому своєчасне і повне використання можливостей кожного виду (етапу) у більшості випадків усуне саму необхідність переходу до останнього.

За масштабом заходи попередження злочинності можуть бути: а) загально- державними; б) регіональними, тобто здійснюваними на території області чи регіону; в) місцевими, тобто такими, що здійснюються у межах району, населеного пункту, конкретного об'єкта /мікрорайону, підприємства і т.і./.

10.5. Основні напрямки, форми і методи попереджувальної діяльності органів внутрішніх справ

Аналіз чинного законодавства, підзаконних актів МВС, інших документів дає можливість виділити основні напрямки попереджувальної діяльності ОВС. Такими напрямками є:

Активна участь ОВС у боротьбі зі злочинністю в сфері економічних відносин.

Профілактика особливо небезпечних і тяжких злочинів. Особливе місце серед них займають організована і професійна злочинність, а також злочини, вчинені з особливою жорстокістю.

Боротьба з негативними соціальними явищами, що сприяють вчиненню злочинів (пияцтво, алкоголізм, наркоманія і т.п.).

Попередження злочинності неповнолітніх.

Попередження рецидивної злочинності.

Діяльність по забезпеченню громадського порядку, попередження злочинів на вулицях, площах, у парках і інших громадських місцях.

Боротьба з майновими злочинами й ін.

Здійснюючи свою діяльність у зазначених напрямках, ОВС зобов'язані дотримуватися наступних основних принципів: а)

здійснення державного контролю за їхньою діяльністю; б) дотримання законності; в) забезпечення плановості у попереджувальній діяльності; г) взаємодія з іншими суб'єктами попереджувальної діяльності; д) здійснення контролю за ефективністю профілактики.

До основних методів попередження злочинності відносяться:

- метод переконання;
- метод стимулювання;
- метод примусу.

З огляду на, що дане питання досить повно висвітлене у юридичній літературі, зупинимось детальніше на основних формах, що застосовуються ОВС у процесі профілактичної діяльності. До них відносяться наступні:

- індивідуальні бесіди з особами, схильними до вчинення злочинів;
- застосування необхідних заходів впливу до осіб, схильних до вчинення злочинів (попередження, штраф, адміністративний арешт, направлення на примусове лікування, притягнення до кримінальної відповідальності);
- повна реєстрація і своєчасне розкриття злочинів, а також розшук злочинців;
- ведення справ профілактичного обліку на осіб, схильних до вчинення злочинів;
- проведення різних операцій, рейдів по вилученню антигромадського елемента, виявленню причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів і вживання заходів по їх усуненню;
- розробка комплексних планів попередження злочинів;
- інформування державних органів, громадських формувань і громадян про стан злочинності, виявлених причинах і умовах, що сприяють злочинам;
- координація діяльності і надання допомоги громадським формуванням у справі попередження правопорушень;
- проведення правової пропаганди серед населення, особливо серед неповнолітніх і молоді й ін.

Значною мірою успіх профілактичної діяльності залежить від правильно обраної тактики, тобто від постановки проміжних, часткових задач, від вибору конкретних прийомів їх вирішення.

Безперечно, конкретний зміст тактичних задач піддається значним змінам у залежності від місця, часу і т.д.

Разом з тим можна вказати на вимоги, що у будь-якому випадку повинні враховуватися при постановці тактичних задач. До них відносяться:

- гнучкість профілактичної діяльності, тобто здатність вчасно змінюватися в залежності від змін станів об'єктів профілактичного впливу;
- своєчасний облік і знання, де потрібно зосередити головні сили й увагу профілактичної діяльності, тобто правильно здійснити регіональний (визначення адміністративно-територіальних одиниць з найменш сприятливою обстановкою), структурний (визначення тих груп злочинів, профілактиці яких потрібно приділяти підвищену увагу), контингентний (визначення соціальних груп, з яких злочинці рекрутуються відносно частіше, ніж із усього населення), галузевий і об'єктовий (визначення галузей народного господарства і соціально-культурного будівництва, щодо найбільш уражені злочинністю), добори тактичних задач профілактики злочинів;
- найсуворіший реалізм, недопущення волюнтаристичних викривлень;
- забезпечення науковості тактики попередження;
- підтримка співвимірності між наміченими профілактичними заходами й очікуваним від цих заходів ефектом і ін.

10.6. Взаємодія органів внутрішніх справ з іншими суб'єктами профілактики

Взаємодія, стосовно профілактики злочинів, представляє процес здійснення сукупних, погоджених, скоординованих дій суб'єктів попереджувальної діяльності, що дозволяють не допустити з боку антигромадсько спрямованих осіб вчинення злочинів.

Таким чином, це не сприяння, не взаємодопомога і не самостійна дія (як іноді трактують взаємодію окремі автори), а спрямована державними органами, погоджена за метою, часом і місцем спільна, взаємозалежна керована діяльність двох рівноправних, самостійних суб'єктів, які функціонально забезпечують досягнення наміченого результату.

До основних форм взаємодії ОВС з іншими правоохоронними органами відносяться:

- спільне вивчення стану злочинності й інших правопорушень на території обслуговування і практики боротьби з ними;
- розробка і реалізація спільних заходів щодо попередження злочинів і інших правопорушень;
- спільні перевірки окремих питань стану боротьби зі злочинністю на окремих об'єктах;
- спільні виїзди в населені пункти, навчальні заклади, на підприємства й в організації для надання допомоги з попередження злочинів і інших правопорушень;
- спільні заходи щодо обміну досвідом попереджувальної діяльності і підвищенню рівня кваліфікації співробітників правоохоронних органів;
- спільне обговорення підсумків роботи і результатів виконання заходів щодо попередження правопорушень (міжвідомчі наради);
- обмін інформацією, що представляє взаємний інтерес.

До основних форм взаємодії ОВС із громадськими організаціями можна віднести наступні:

- взаємне інформування про злочини й інші правопорушення;
- спільна розробка і реалізація різних операцій і рейдів, спрямованих на попередження правопорушень;
- спільна організація правової і виховної роботи серед населення;
- надання методичної й організаційної допомоги громадським організаціям з боку ОВС і ін.

Безумовно, даний перелік форм взаємодії ОВС з іншими суб'єктами попереджувальної діяльності, не є вичерпним. У процесі удосконалення цієї діяльності він може доповнюватися і змінюватися.

10.7. Облік і оцінка результатів діяльності органів внутрішніх справ з попередження злочинів і інших правопорушень

Слід відзначити, що сформована система оцінки діяльності співробітників і підрозділів ОВС, не витримує ніякої критики, оскільки вона передбачає наявність значної кількості критеріїв, що їх просто немислимо усі виконати. В основному береться аб-

солютне статистичне порівняння, а також найбільш високі показники того чи іншого органу. Безумовно, що при такій оцінці, немає можливості правильно, абсолютно об'єктивно оцінити і порівняти роботу тієї чи іншої служби ОВС.

Вбачається логічним, що система оцінки діяльності служби профілактики повинна відповідати наступним вимогам:

Грунтуватися на показниках статистичної звітності.

Виразятися у відносних показниках, що дозволяють порівнювати результати роботи міськрайорганів міліції.

Містити мінімально необхідну кількість оціночних критеріїв.

Забезпечувати простоту і наочність підрахунку результатів роботи.

Навчальне видання

Курило В.І., Михайлов О.Є., Яра О.С.

**КРИМІНОЛОГІЯ:
ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА
КУРС ЛЕКЦІЙ**

Навчальний посібник

Редактор: *Білокурский Сергій Петрович*

Коректор: *Наследова Тетяна Анатоліївна*

Верстка: *Василенко Людмила Геннадіївна*

Дизайн обкладинки: *Сидоренко Марія Олексіївна*

Підписано до друку 14.01.2006 р.

Формат 84x108/32. Друк офсетний. Папір офсетний.

Гарнітура NutonC. Ум друк.арк.10,08. Обл.вид., арк. 12,00

Наклад 1000 примір. Зам №

Видавництво “Кондор”

Свідоцтво ДК №1157 від 17.12.2002 р.

03057, м.Київ, пров.Польовий,6,

тел./факс: (044) 456-60-82, 241-83-47.